

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2018

ISSN 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Hanna Lindberg
Ansvarig chefredaktör
Emil Kaukonen
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Uggla
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pekka Kettunen
Jutta Ahlbeck
Margrét Halldórsdóttir
Carina Gräsbeck
Jonas Lagerström
Eva Costiander-Huldén

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: [finsktid\(a\)abo.fi](mailto:finsktid(a)abo.fi)
Prenumerationer: [pren-finsktid\(a\)abo.fi](mailto:pren-finsktid(a)abo.fi)

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Kulturfonden Island-Finland,
William Thuring's Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms
Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 6/2018

<i>Chefredaktör Hanna Lindberg</i> Att förstå samband och olikheter	5
Kollegialt granskade artiklar	
 <i>Susanne Jungerstam & Maj-Helen Nyback</i> Äldres hälsa och känslan av att vara stark och inflytelserik	7
Essäer	
<i>Nora Hämmäläinen</i> Den kluvna von Wright	23
<i>Sven-Erik Klinkmann</i> Att glömma och att minnas musik. En essä om ett radioprogram	37
<i>Mikael Lindfelt</i> "Och en dag ska alla knän böjas" – ett teologi-dialogiskt montage om social orättvisa	53
<i>Christopher M. Schmidt</i> Kultur och kognition – den språkvetenskapliga bron	69
Granskaren	
<i>Johanna Wassholm</i> Finland inför öppna alternativ	78
<i>Christian Braw</i> Vänstervägens sena dymningar	81
<i>Marie-Sofie Lundström</i> "De sade att jag var den yngsta, en föregångare!" En biografi över konstnärinnan Ellen Thesleff	84

Att förstå samband och olikheter

I årets näst sista nummer av *Finsk Tidskrift* förenas artiklarna och essäerna kring en ambition att å ena sidan förstå samband mellan till synes skilda fenomen, samt att å andra sidan förstå hur olikheter – eller motsättningar – uppkommer. Man kan se dessa två ambitioner som ett av de grundläggande arbetssätten för forskare inom de humanistiska och samhällsvetenskapliga disciplinerna. För att kunna studera komplexa fenomen är man som forskare tvungen att kategorisera och gruppera för att en analys alls ska vara genomförbar. Samtidigt är forskare lika ivriga på att rasera de kategoriseringar som samhället eller tidigare forskning har ställt upp, för att igen peka på komplexitet och konstanta gränsöverskridanden.

Statsvetaren Susanne Jungerstam och vårdvetaren Maj-Helen Nyback undersöker i sin artikel sambandet mellan äldres hälsa och deras upplevelse av att vara stark och inflytelserik. Utgående från data om Österbotten i GERDA-databasen analyserar de både objektiva och subjektiva upplevelser av hälsa bland äldre i Österbotten, och ser vilket samband som finns mellan hälsa och graden av politisk aktivitet samt känslan av inflytelserikhet. Genom att även ge utrymme åt den subjektiva dimensionen av delaktighet ökar de kunskapen för hur vi kan förstå kopplingen mellan äldres hälsa och deras upplevelse av att vara inflytelserik.

I numrets inledande essä diskuterar filosofen Nora Hämmäläinen kluvenheter hos Georg Henrik von Wright utgående från antologin *Tankens utåtvändhet: Georg Henrik von Wright som intellektuell*

(2016) som hon själv är en av författarna till. Hämläinen lyfter fram flera motsättningar i von Wrights tänkande och verksamhet, såsom den mellan det vetenskapliga och det essäistiska utövandet samt den mellan kulturpessimisten och framstegsoptimisten von Wright, och visar hur dessa skillnader skapades av von Wright och hur de förstås av nutida forskare. Just genom att fokusera på kluvenheterna hos von Wright får vi en större förståelse för hur vi ser på samhället i dag. Även Sven-Erik Klinkmann reflekterar i sin essä kring frågan om diskrepans och motsättning. Med avstamp i ett radioprogram om bortglömd musik som han gjorde för Radio Vega år 1996, diskuterar Klinkmann vad vi minns och vad vi glömmet bort då det kommer till populärmusik. Hur kommer det sig att viss typ av musik upphöjs till en klassisk position, medan annan helt faller ur det kollektiva minnet? Klinkmann låter läsaren följa med på hans personliga resa i den bortglömda musikens värld, men relaterar detta till allmänna glömske- och minnesprocesser.

Numret bjuder även på två essäer baserade på installationsföreläsningar vid Åbo Akademi. Mikael Lindfelt, professor i systematisk teologi, reflekterar kring social orättvisa och särhållningar av olika samhällssfärer, nämligen religion, politik, och underhållning i sin essä. Genom ett vardagsbaserat och ett populärkulturellt exempel lyfter Lindfelt fram den överhängande ambitionen att skilja på dessa sfärer, samtidigt som det är en omöjlighet eftersom de konstant är sammanflätade. Christopher M. Schmidt, professor i tyska språket och litteraturen, diskuterar i sin essä betydelsen av kunskaper i främmande språk utgående från ett kognitionslingvistiskt perspektiv. Enligt Schmidt behövs den kognitivt förankrade språkvetenskapliga forskningen för att förstå kulturella skillnader, och han belyser detta genom sin forskning om tysk och svensk organisationsteori där mycket olika kognitiva modeller råder.

Med dessa tankeväckande och underhållande texter önskar *Finsk Tidskrift* sina läsare en god fortsättning på hösten! Nästa nummer utkommer kring julen och blir ett gediget dubbelnummer.

Hanna Lindberg

Raseborg, 16.10.2018

Kollegialt granskade artiklar

Äldres hälsa och känslan av att vara stark och inflytelserik

Susanne Jungerstam & Maj-Helen Nyback

Den förväntade livslängden ökar i de flesta västerländska samhällen idag. Det är därför viktigt att se den äldre människan som en samhällelig resurs, inte som en börda. WHO problematiserar synen på äldres delaktighet i samhället genom att skriva:

Although there is substantial evidence that older people contribute to society in many ways, they are instead often stereotyped as frail, out of touch, burdensome or dependent. These ageist attitudes limit the way problems are conceptualized, the questions that are asked, and the capacity to seize innovative opportunities.

(World Report of Ageing and Health 2015, 10)

Detta motiverar till att utforska hur äldres upplevelse av möjligheterna att påverka samhället kan beskrivas, samt hur den upplevda hälsan påverkar – eller påverkas av – den äldres upplevelse av delaktighet och inflytande.

Syftet med denna artikel är att skapa en förståelse för sambandet mellan hälsa och delaktighet hos äldre personer. Artikeln avser att svara mot frågan: Vilket samband finns mellan äldres delaktighet och hälsa? Ansatsen är explorativ eftersom tvärvetenskapliga

studier av hälsa och delaktighet är sällsynta, varvid en förförståelse av ett eventuellt kausalt samband mellan hälsa och delaktighet är i sin linda. Studiens empiriska grund utgörs av data insamlat bland äldre personer bosatta i Österbotten år 2010, sammanställt i databasen GERDA (GErontologiska Regionala DAtabas).

Med avseende på delaktighet betonar den finländska grundlagen alla medborgares rätt att delta i och påverka sin livsmiljö på olika sätt (FFS 731/1999 §2). Trots detta begränsas studier av delaktighet och inflytande i allmänhet till olika former av politisk tillhörighet, kunskap och aktivitet inom ramen för val, parti, organisation eller förvaltning. Här utgår den befintliga samhällsvetenskapliga forskningen också ofta ifrån olika former av konventionellt och icke-konventionellt (politiskt) deltagande.

Att det finns en koppling mellan hälsa och politisk delaktighet i samhället är inte nytt i sig. Hälsans betydelse för delaktighet och politiskt deltagande beskrivs av bland andra Mattila et al. (2017), Reichert (2016) och Söderlund & Rapeli (2015). Det föreligger också många studier från olika länder som ger vid handen att den självskattade hälsan har ett samband med politisk aktivitet framför allt för deltagande i val (Mattila et al. 2017; Lahtinen et al. 2017; Söderlund & Rapeli 2015; Mattila et al. 2013; m.fl.). I praktiken har en sämre hälsa särskilt bland äldre personer påvisats minska benägenheten att rösta (Mattila et al. 2013, 889). Den gängse tolkningen inom samhällsvetenskaperna är att hälsan påverkar delaktighet och indirekt även den subjektiva känslan av att vara stark och inflytelserik, medan ett kausalt samband i motsatt riktning sällan diskuteras. Den subjektiva upplevelsen av att vara stark och inflytelserik lyfts sällan fram, och frågor som berör personers subjektiva upplevelse av att kunna påverka samhället problematiseras i allmänhet inte.

Galenkamp & Deeg (2016, 89) beskriver, med avseende på äldres hälsa och delaktighet, att "[...] increasing the participation of older people with health problems should remain an important target, not in the least because this might be beneficial for their wellbeing. The challenge is then to enable older people to be active if it is indeed their preference to be socially engaged, despite their health limitations". Här tillskrivs delaktighet betydelse för den äldres hälsa, som en faktor som kan påverka en äldre persons

välbefinnande trots eventuella hälsohinder. Men inte heller inom vård- eller hälsorelaterad forskning lyfts den subjektiva dimensionen av delaktighet, eller känslan av att vara stark och inflytelserik, fram i någon större utsträckning, utom i de frågor som avser patientens självbestämmanderätt och delaktighet inom vård och omsorg, till exempel beträffande rätt att bestämma över sitt boende (Bülow, Persson Thunqvist och Sandén 2012; Åhnby 2012).

Som empirisk grund för denna artikel används databasen GERDA. Detta är även det enda empiriska material som vi känner till som inkluderar både objektiva och subjektiva kriterier för både delaktighet och hälsa. Den enkät som skickades ut hösten 2010 riktades till samtliga personer födda 1930, -35, -40 och -45 i Österbotten (utom i Vasa där varannan äldre inom målgruppen fick enkäten) samt till motsvarande grupp äldre i Västerbotten (sistnämnda ej inkluderade här).¹ Totalt erhöles 3059 svar från Österbotten, vilket motsvarar en svarsprocent på 58 procent. Svarsprocenten för finskspråkiga äldre var något lägre än för svenskspråkiga, liksom för äldre äldre (75 och 80 år) i jämförelse med yngre äldre (65 och 70 år). (Wentjärvi, Sund & Pellfolk 2012, 13–14)

Vi fokuserar på två variabler för delaktighet, en subjektiv och en objektiv: (1) känslan av att vara stark och inflytelserik i samhället och (2) valdeltagande i kommunala val. I studien inkluderas även hälsa med både en subjektiv och en objektiv variabel: (3) den självs kattade hälsan och (4) antalet mediciner köpta i apotek. Artikeln baserar sig på följande frågor och påståenden:

1. ”Jag känner mig stark och inflytelserik i samhället.” Svartalternativen som stod att välja mellan var instämmer helt, instämmer delvis och instämmer inte alls.
2. ”Röstade du vid det senaste kommunalvalet?” Svartalternativen var ja, nej och vet ej.

---

1 Databasen GERDA består av data insamlad 2005–2016 medelst enkäter och hembesök i tre omgångar i Österbotten och Västerbotten. Datamaterialet 2010 samlades inom ramen för GERDA Botnia-projektet (2008–2011) som var ett samarbetsprojekt mellan Åbo Akademi, Umeå universitet och Yrkeshögskolan Novia och finansierades av Interreg Botnia-Atlantica, Österbottens förbund, Umeå kommun samt deltagande högskolor.

3. "I allmänhet, hur skulle du säga att din hälsa är?" Svartalternativen var utmärkt, mycket god, god, någorlunda, dålig.
4. "Hur många olika *sorters* mediciner från apoteket tar du regelbundet?" Antal angavs i siffror.

I det följande diskuteras befintlig teori och begrepp i anslutning till delaktighet och inflytande samt till subjektiv och objektiv hälsa. Litteraturgenomgång och begreppsdiskussionerna kopplas till deskriptiva beskrivningar av resultat erhållna ur databasen GERDA. Här redogör vi även för bakgrundsvariablerna kön och de olika ålderskategorierna 65, 70, 75 och 80 som ingår i datamaterialet. Artikeln avslutas med resultat av de fyra berörda variablerna i jämförande perspektiv, och en diskussion som särskilt avser bemöta artikelns syfte och möjliga tolkningar av de samband som kunnat skönjas.

Politisk delaktighet, empowerment och känslan av att vara inflytelserik

Politisk delaktighet kan definieras på många olika sätt. Verba & Nie introducerade redan 1972 en indelning av det politiska deltagandets former som präglade mycket av den senare forskningen. Här skiljde forskarna mellan valdeltagande i termer av röstning, kampanjaktiviteter, gruppengagemang och individualiserade kontakter. Dessa har även kallats institutionaliserat politiskt deltagande eller så kallat konventionellt politiskt deltagande. Senare har forskare också lyft fram bland annat protestaktivism, konsumentaktivism, olika former av kontakter med organisationer, politiker och tjänstemän i syfte att påtala olägenheter eller ändringsbehov, samt deliberativ demokrati (Ekman & Amnå 2012, 287; Nygård & Jakobsson 2012, 98; Bengtsson & Christensen 2009; m.fl.).

I nära anslutning till forskningen om politiskt deltagande föreligger en lång tradition av forskning som tar fasta på individens förmåga att påverka politiskt utfall, ofta relaterat till i termer av *political efficacy*, ibland översatt till politisk förmåga. Litteraturen skiljer här mellan *internal efficacy* och *external efficacy*, varvid

internal efficacy även kallats subjektiv medborgarkompetens. Detta begrepp avser medborgarens känsla av att vara behörig och kunnig att delta i politiska processer. *External efficacy* fokuserar på väljarnas tro på det ”politiska systemets lyhörddhet” eller väljarnas tro på att medborgarna kan påverka det politiska utfallet. Denna förståelse kommer på ett allmänt plan nära det vi avser med känslan av att vara stark och inflytelserik i samhället, men mäts vanligtvis med frågor som berör förtroende för politiska institutioner snarare än med frågor om upplevelsen att själv kunna påverka sin (när)omgivning (Mattila et al. 2017; Reichert 2016; m.fl.).

I teorin är det helt möjligt att en person känner sig stark och inflytelserik utan att hen besitter vare sig den kunskap som antas vara behövlig, eller de medel och strategier som påverkar det politiska utfallet. Reichert (2016, 221) hänvisar bland annat till aktionsforskning som argumenterat för att den subjektiva känslan av *political efficacy* de facto är mera relevant än verklig kunskap med avseende på förutsägelse av individens politiska handlingar. Förtroendet för den egna förmågan och känslan av att vara stark och inflytelserik i samhället behöver då inte nödvändigtvis sammanfalla med känslan av att vara ”kompetent” att påverka politiken, och inte heller med tron på att politiken är lyhörd.

Nära relaterat till förmågan att påverka finner vi begreppet *empowerment*, som i svenskspråkig litteratur ofta översatts till egenmakt eller bemyndigande, även om ingetdera ordet helt motsvarar begreppet *empowerment*. De tidiga definitionerna eftersträvade att fånga begreppets multidimensionalitet, inklusive begreppets psykologiska, sociala och politiska komponenter (Rogers et al. 2010, 933). *Empowerment* syftar i senare definitioner till såväl individens förmåga att utöva kontroll över sitt eget liv, som till en bredare förståelse på organisations- och samhällsnivå. Individnivån tar fasta på tre olika dimensioner, varav den första inbegriper individens tro på att hen har kapacitet att påverka sociala och politiska system som är viktiga för hen själv (jfr *political efficacy* ovan). Därtill inkluderar den intrapersonella dimensionen en beteendenaspekt samt en interaktiv eller problemlösande förmåga (Bakker & van Brakel 2012, 130).

Inom den medicinska och vårdvetenskapliga traditionen beskrivs *empowerment* utgående från en vårdsökandes aktiva

deltagande och möjlighet att påverka vården så att den understöder livskvalitet med avseende på hälsomässiga och sociala behov (Segen's Medical Dictionary 2012), samt på vårdarens möjlighet att påverka på såväl individ- som organisationsnivå (Manojlovich 2007). *Empowerment-scales* används även inom en psykiatrisk vårdkontext (Rodgers, Ruth och Mark 2010). Beträffande äldre personer kan *empowerment* inkludera den funktionella kapacitet en individ har och den potential som formas av omständigheter i omgivningen (Venkatapuram et al. 2017, 791). Det sistnämnda anspelar på den förankring i en samhällelig kontext som *empowerment*-begreppet har.

Olika dimensioner av hälsa

En holistisk syn på hälsa inkluderar dimensioner som omfattar både den fysiska, psykiska och sociala hälsan samt den kulturella och existentiella värld vi lever i (Holm & Severinsson 2013, 1; Lluch-Canut et al. 2013, 2). WHO beskriver hälsan som "[a] state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity" (WHO u.å). Detta är också utgångspunkten för Eriksson (2018, 151) som skriver att hälsa är mycket mer än bara frånvaro av sjukdom och att hälsan har en såväl objektiv som subjektiv dimension. Hälsa kan inte förklaras och förstås enbart ur det ena eller det andra perspektivet, och den upplevs som föränderlig i både tid och rum (Eriksson 2018, 150). Detta medför att hälsa kan upplevas i högre grad under vissa betingelser medan den under andra betingelser upplevs i lägre grad.

Den subjektiva dimensionen kommer till uttryck i hur den enskilda individen beskriver friskheten, sundheten och välbefinnandet, medan den objektiva dimensionen kommer till uttryck i det som kan objektivt mätas (Eriksson 2018, 152–168). Sundheten kan förstås som en individs möjlighet att vara inkluderad i samhället och ha förmåga att själv fatta beslut som berör den egna hälsan. En kronisk fysisk sjukdom behöver således inte nödvändigtvis medföra en upplevd låg grad av hälsa (jfr Eriksson 2018, 151) eller upplevelse av mental ohälsa där mental hälsa inbegriper faktorer som tillfredsställelse, attityder, autonomi, förmåga till

problemlösning och förmåga till interpersonella relationer (Lluch-Canut et al. 2013, 2). En kronisk fysisk sjukdom kan – men behöver inte nödvändigtvis – påverka människans upplevelse av att ha välbefinnande och kunna påverka sitt liv och vara inkluderad i samhället (jfr även *social wellbeing*, WHO u.å.)

Synen på människan och de förutsättningar livet ger är knutna till synen på hälsa som ofta också beskrivs i relation till ålder. Eriksson (2018, 283–288) utgår från en helhetssyn på människan och människans tro på sin egen, inneboende förmåga; människan vill känna att hennes existens har en mening. Åldrande betraktas ofta med negativa förtecken, som förlust av fysisk och mental styrka, ökad risk för dödlighet och lägre deltagande i sociala aktiviteter (Venkatapuram et al. 2017, 791). Men den kronologiska åldern kan inte ses som enbart avgörande för hur hälsan beskrivs, en äldre person kan delta i viktiga sociala aktiviteter på samma villkor som en yngre person. En känsla av att vara värdefull och inkluderad i samhället är viktiga faktorer som stärker äldre personers välbefinnande och de motverkar passivisering, alienation och en känsla av utanförskap (Holm & Severinsson 2013, 8–9; Ebrahim et al. 2016, 830).

Åldrandet medför en förlust av förmågor och i en studie genomförd i USA kunde var fjärde äldre över 65 år berätta om sämre minne, och var femte beskriva allvarlig sjukdom, förlust av sexuell aktivitet och nedstämdhet. Trots de förluster åldrandet medför rapporterade de flesta om faktorer som kan beskrivas som god livskvalitet. Få rapporterade om svårigheter att betala räkningar, svårigheter att köra bil och upplevelser av att vara en börda för de anhöriga (Taylor et al. 2009, 5–7). Slutsatsen är att de flesta 65 år fyllda upplever god hälsa och förmåga att delta i samhälleliga aktiviteter som att göra frivilligt arbete, resa och utöva hobbyer (ibid, 7–9).

Med avseende på den fysiska hälsan har många äldre ändå flera (av läkare ställda) diagnoser och symtom som kräver behandling med mediciner, samtidigt som åldrandeprocessen medför fysiologiska förändringar som ibland behandlas med läkemedel för att underlätta de symtom som det fysiologiska åldrandet kan medföra. Även om en person som ordinerats fyra eller fler läkemedel kan ha en tydlig och välgrundad indikation för vart och ett av

läkemedlen, har det blivit alltmer uppenbart att den totala läkemedelsbördan för många individer inte har positiv effekt. Det här beror på att risken för interaktioner och biverkningar ökar för varje nytt läkemedel en person intar, vilket också lett till att antalet läkemedel ibland betraktas som den viktigaste enskilda riskfaktorn för biverkningar, samtidigt som risken ökar exponentiellt med antalet preparat. Multimedicingering och ökad användning av smärtmedicin beskrivs också ofta som en faktor som påverkar den mentala hälsan bland äldre negativt (Lluch-Canut et al. 2013, 10).

Äldres valdeltagande och känslan av att vara stark och inflytelserik i Österbotten

Med avseende på äldre personer i Österbotten (65, 70, 75 och 80 år) uppgav de som deltog i GERDA-enkäten år 2010 att de röstat tämligen tråget i föregående kommunalval. Cirka 93 procent av de äldre som besvarade enkäten uppgav att de hade röstat (se även Nygård & Jakobson 2013; 2012). Skillnaderna i valdeltagande var förhållandevis små mellan kvinnor och män, medan något större skillnader förelåg mellan åldersgrupperna. Den åldersgrupp som varit minst benägen att rösta var de 80-åriga äldre, varav knappa 89 procent av dem som besvarat enkäten uppgav att de hade röstat i senaste kommunalval. Detta är likväl en högre andel än det totala valdeltagandet i finländska val i allmänhet.

Samtidigt uppgav drygt fyra av tio av deltagarna i GERDA-enkäten (1209 svar eller 43 procent) att de inte alls kände sig starka eller inflytelserika. Endast en tämligen liten andel (drygt 9 procent) stämde helt och hållet in med påståendet ”Jag känner mig stark och inflytelserik i samhället”. Följaktligen instämde något mindre än hälften delvis med påståendet (47 procent). Här var det tydligt att de äldre åldersgrupperna, 75 och 80 år, oftare gav uttryck för att de inte kände sig starka och inflytelserika än de yngre ålderskategorierna 65 och 70 år. Skillnaden var störst mellan dem som var 70 och 80 år då 39 procent av 70-åringarna inte alls instämde med påståendet mot något mer än hälften, eller 53 procent, av 80-åringarna som inte alls kände sig starka och inflytelserika. Bland dem som instämde helt eller delvis med påståendet var

andelen visserligen störst bland 70-åringarna (se även Jungerstam & Wentjärvi 2014, 303).

Generellt sett noterar vi ändå att valdeltagandet bland de äldre upprätthölls på en hög nivå oberoende av om den äldre var 65 eller 80 år. Utgående ifrån databasen GERDA tedde det sig dock som om det vi kallar institutionaliserat politiskt deltagande inte hade ett särskilt starkt samband med den subjektiva upplevelsen av att vara stark och inflytelserik i samhället för de österbottniska äldre som besvarade enkäten. Härav drar vi slutsatsen att det ofta använda kriteriet för delaktighet, valdeltagande, inte svarar mot ett subjektivt kriterium för deltagande, upplevelsen av att vara stark och inflytelserik i samhället.

Äldres subjektiva och objektiva hälsa i Österbotten

Merparten av de österbottniska äldre som besvarade GERDA-enkäten år 2010 upplevde att deras hälsa var någorlunda god eller god (knappa 36 procent respektive 32 procent av svaren). Lite mer än var femte respondent (22 procent) angav att deras hälsa var mycket god, medan knappa 6 procent upplevde att deras hälsa var utmärkt. 4,5 procent av de äldre som besvarade enkäten bedömde sin hälsa som dålig.

Sambandet mellan ålder och självskattad hälsa var med avseende på hälsa förhållandevis tydligt. De som fyllt 80 (eller skulle fylla samma år) upplevde att de var vid dålig hälsa dubbelt så ofta som de äldre i allmänhet. 65- och 70-åringar upplevde också klart oftare sin hälsa som mycket god eller utmärkt än de som var 75 och 80. Skillnaden mellan kvinnor och män var däremot tämligen liten med avseende på de äldre som kände att hälsan var utmärkt, medan andelen kvinnor som upplevde sin hälsa som mycket god eller god var endast några procent lägre för kvinnor än för män. Den största skillnaden mellan kvinnor och män förelåg bland äldre som upplevde sin hälsa som någorlunda god, där särskilt 75-åriga kvinnor betydligt oftare bedömde sin hälsa som någorlunda god än män i samma ålder (46 procent i jämförelse med 35 procent).

I denna studie har vi kategoriserat antalet mediciner i fyra kategorier: 0-1, 2-3, 4-5 och 6 eller flera. Drygt 46 procent av

65-åringarna använde regelbundet endast 0–1 mediciner köpta på apotek, medan motsvarande andel för 80-åringarna var drygt 18 procent. Bland dem som använde sex eller flera mediciner utgjorde däremot de äldsta en betydligt större andel än de yngre äldre. Här antar vi att personer som använder många mediciner också har en sämre fysisk hälsa över lag, sannolikt med flera konstaterade diagnoser. Men det kan vara svårt att veta om en person som använder flera olika mediciner avser såväl mediciner som förebygger ohälsa och sjukdom och mediciner som är avsedda att lindra och bota sjukdom. Till exempel en person som dagligen äter kalcium, D-vitaminer, B-vitaminer och värkmedicin som exempelvis en diagnostiserad osteroporos kan medföra, kanske inte hör till de som kan anses vara storkonsumenter av medicin i sådan bemärkelse att antalet mediciner behöver indikera en dålig hälsa. I de fall medicinanvändningen bottnar i av läkare diagnostiserade sjukdomstillstånd kan vi dock anta att det påverkar personens funktionsförmåga, och sannolikt också personens upplevelse av sin subjektiva hälsa.

Med avseende på äldres hälsa kan vi sammanfatta ovanstående i att merparten av de österbottniska äldre som deltog i GERDA undersökningen 2010 upplevde sin hälsa som tämligen god, medan endast en liten andel bedömde sin hälsa som dålig. Sambandet mellan den subjektiva hälsan och ett mera objektiva kriterium, användningen av mediciner, var förhållandevis starkt. Här skulle det vara lätt att dra slutsatsen att den subjektiva och objektiva hälsan ger uttryck för mer eller mindre samma sak. Då vi relaterar subjektiv och objektiv hälsa till känslan av att vara stark och inflytelserik visar det sig dock att så inte är fallet.

Sambandet mellan delaktighet och hälsa – slutsatser och diskussion

I jämförelse mellan äldres valdeltagande och känsla av att vara stark och inflytelserik med de subjektiva och objektiva måtten på hälsa, var det tydligt att sambandet mellan de fyra olika variablerna var väldigt olika starka hos äldre i Österbotten. Det fanns ett mycket tydligt samband mellan äldre personers subjektiva hälsa

och känslan av att vara stark och inflytelserik – samtidigt som sambandet mellan medicinanvändning och känslan av att vara stark och inflytelserik var svagt. Både subjektiv och objektiv hälsa, samt den subjektiva upplevelsen att vara stark och inflytelserik i samhället, uppvisade ett relativt svagt samband med valdeltagande.

Hälsan, generellt, påverkar inte endast individens vilja eller möjligheter till delaktighet (som samhällsvetenskaplig litteratur oftast utgår ifrån), utan hälsa och delaktighet kan antas påverka varandra i båda riktningarna. Sundhet, som är en av hälsans dimensioner (jfr Eriksson 2018) kan förstås som en individs möjlighet att vara inkluderad i samhället, vilket kan bidra till en högre grad av självupplevd hälsa och därmed påverka delaktigheten i samhället (jfr Åhnby 2012). Delaktighet och känslan av att vara stark och inflytelserik kan också ha en positiv effekt på en (äldre) persons hälsa (jfr Venkatapuram 2012). I vilkendera riktningen påverkan sker torde dock vara beroende av den äldres situation, och kan eventuellt ha ett samband med mycket svag fysisk hälsa, eller med en högre ålder än de åldersgrupper vi vanligtvis avser med ”äldre”, möjligen 80 år och äldre. Utanför det datamaterial som använts här finns säkert också en del individer som multimedicerar på grund av sjukdomar som inkräktar på förmågan att aktivt delta i samhället (till exempel minnessjukdom).

Då sambandet mellan den subjektiva upplevelsen av hälsa och användning av mediciner var starkt i Österbotten, samtidigt som användningen av mediciner inte hade ett starkt samband med den subjektiva känslan av inflytande, måste vi även utgå ifrån att en äldre person kan ha en svag fysisk, objektivt mätbar hälsa, men samtidigt uppleva sig vara vid rätt god hälsa. Det är möjligt att en äldre person inte känner att en sjukdom som kräver mediciner nödvändigtvis är det som definierar personens hälsa och välbefinnande i stort. I dylika situationer kan känslan av delaktighet och inflytande också skapa nya förutsättningar för upplevelsen av en bättre hälsa, till exempel genom att fokus skiftar mot psykiska och sociala resurser i stället för de fysiska begränsningar som många svårare sjukdomar kan medföra.

I ett vårdvetenskapligt teoretiskt perspektiv kan det svaga sambandet mellan äldre personers användning av mediciner och känsla av att vara inflytelserik och stark förklaras just av att hälsa

inte nödvändigtvis definieras utgående från enbart en fysisk dimension. Tar vi avstamp i litteraturen som skiljer mellan subjektiv och objektiv hälsa och inkluderar friskhet, sundhet och välbefinnande i hälsoupplevelsen, är resultatet i denna explorativa studie föga oväntat. Samtidigt måste tilläggas att fokus ofta funnits på hälsa som en förklarande aspekt för delaktighet och självbestämmanderätt, medan möjligheten att delaktighet och en subjektiv upplevelse av att vara stark och inflytelserik i samhället kunde påverka upplevelsen av hälsan inte diskuterats i stor utsträckning.

Då sambandet mellan valdeltagande och de övriga faktorerna var genomgående svagt i denna studie, bekräftar detta den tidigare framförda slutsatsen, att ett aktivt deltagande i val inte behöver ha en nämnvärd inverkan på en äldre persons känsla av att vara stark och inflytelserik i samhället – och förmodligen inte heller på den äldre personens upplevelse av sin hälsa. Det svaga sambandet mellan hälsa och valdeltagande kan eventuellt förklaras av att många äldre möjligen uppfattar valdeltagandet som en samhälllig plikt, och därför inte upplever att den tillför inflytande över samhället i nämnvärd utsträckning. Olika samhällsfunktioner som stöder valdeltagande kan likaledes medföra att varken upplevelsen av hälsa eller ett mera objektiva kriterium för hälsa korrelerar med valdeltagande lika starkt som med den subjektiva upplevelsen av att vara stark och inflytelserik.

Källor

Finlands författningssamling
FFS 731/1999. Grundlagen.

Litteratur

Bakker, Lutien & van Brakel, Wim H. (2012): "Empowerment Assessment Tools in People with Disabilities in Developing Countries. A systematic literature review", *Lepr Rev* 83 2012, s. 129–153

- Bushardt, Reamer et al. (2008): "Polypharmacy: Misleading, but manageable", *Clinical Interventions in Ageing* 3 2/2012, s. 383–389
- Bülow, Pia et al. (red.) (2012): *Delaktighetens praktik: det professionella samtalets villkor och möjligheter*, Malmö: Gleerup
- Conway, Steve & Crawshaw, Paul (2009): "'Healthy Senior Citizenship' in Voluntary and Community Organizations: A Study in Governability", *Health Sociology Review* 18 4/2009, s. 387–398
- Ebrahimi, Zarah et al. (2015): "Self-rated health and health-strengthening factors in community-living frail older people", *Journal of advanced nursing* 71 4/2015, s. 825–836
- Ekman, Joakim & Amnå, Erik (2012): "Political Participation and Civic Engagement. Towards a New Typology", *Human Affairs* 22, s. 283–300
- Eriksson, Katie (2018): *Vårdvetenskap. Vetenskapen om vårdandet. Om det tidlösa i tiden. Samlingsverk*, Stockholm: Liber förlag
- Faber, Margaret von et al. (2001): "Successful Aging in the Oldest Old. Who Can Be Characterized as Successfully Aged?", *Archives of Internal Medicine* 161/2001, s. 2694–2700
- Galenkamp, Henrike & Deeg, Dorly J. H. (2016): "Increasing social participation of older people: are there different barriers for those in poor health?", *European Journal of Ageing* 13 2/2016, s. 87–90
- Holm, Anna-Lise & Severinsson, Elisabeth (2013): "A Qualitative Systematic Review of Older Persons' Perceptions of Health, Ill Health, and Their Community Health Care Needs", *Nursing Research and Practice* 2013, s. 1–2
- Huber, Machteld et al. (2011): "How should we define health?" *BMJ* 343/2011
- Jungerstam, Susanne & Wentjärvi, Annika (2014): "Äldre och känslan av att vara stark och inflytelserik i samhället", *Politiikka* 56 4/2014, s. 300–311
- Lahtinen, Hannu et al. (2017): "Explaining Social Class Inequality in Voter Turnout: The Contribution of Income and Health", *Scandinavian Political Studies* 40 4/2017, 388–410
- Lluch-Canut, Teresa et al. (2013): "Assessing positive mental health in people with chronic physical health problems: correlations with socio-demographic variables and physical health status",

- BMC Public Health, 2013:928, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3853147/pdf/1471-2458-13-928.pdf> [hämtad 13.3.2017]
- Manojlovich, Milisa (2007): "Power and Empowerment in Nursing: Looking Backward to Inform the Future", *The Online Journal of Nursing Issues* 12 1/2007, <http://ojin.nursingworld.org/mainmenucategories/anamarketplace/anaperiodicals/ojin/tableofcontents/volume122007/norjano7/lookingbackwardtoinformthefuture.html> [hämtad 13.06.2018]
- Mattila, Mikko et al. (2013): "Healthy voting: The effect of self-reported health on turnout in 30 countries", *Electoral Studies* 32 4/2013, s. 886–891
- Mattila, Mikko et al. (2017): *Health and Political Engagement*, Oxford: Routledge
- Nygård, Mikael & Jakobsson, Gunborg (2012): Politiskt deltagande bland äldre medborgare. I *Äldres värdighet, delaktighet och hälsa. Resultat från GERDA Botnia-projektet*, red. Susanne Jungerstam, Birgitta Olofsson, Mikael Nygård, Tony Pellfolk och Maria Sund, Vasa: Novia publikation och produktion, serie R: rapporter 4/2012
- Nygård, Mikael & Jakobsson, Gunborg (2013): "Political Participation of Older Adults in Scandinavia – the Civic Voluntarism Model Revisited? A Multi-Level Analysis of Three Types of Political Participation", *International Journal of Ageing and Later Life* (advance access), <http://www.ep.liu.se/ej/ijal/2013/v8/i1/12-196/ijal12-196.pdf> [hämtad 7.5.2013]
- Reichert, Frank (2016): "How Internal Political Efficacy Translates Political Knowledge into Political Participation. Evidence from Germany", *Europe's Journal of Psychology* 12 2/2016, s. 221–241
- Rogers, E. Sally et al. (1997): "A Consumer-constructed Scale to Measure Empowerment among Users of Mental Health Services", *Psychiatric Services* 48 8/2010, s. 1042–1047
- Rogers, E. Sally et al. (2010): "Validating the Empowerment Scale With a Multisite Sample of Consumers of Mental Health Services", *Psychiatric Services* 61 9/2010, s. 933–936
- Segen's Medical Dictionary. 2012. Farlex. <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/VA> [hämtad 03.09. 2018]

- Söderlund, Peter & Rapeli, Lauri (2015): "In sickness and in health. Personal health and political participation in the Nordic countries", *Politics and the Life Sciences*, 34 1/2015, s. 28–43
- Taylor, Paul et al. (2009): "Growing old in America: expectations vs. reality", Washington Pew Research Centre, <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/3/2010/10/Getting-Old-in-America.pdf> [hämtad 19.2 2018]
- Treschow, Alexandra et al. (2014): "Can Reablement increase independence and reduce the need for elderly care in a Scandinavian setting?", *European Journal of Public Health*, 24 2/2014
- Venkatapuram Shridar et al. (2017): "Equity and Health Ageing", *Bull World Health Organ* 95, s. 791–792
- Verba, Sidney & Nie, Norman H. (1972): *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*, New York: Harper & Row
- Wentjärvi, Annika et al. (2012): "Hälsa och livsvillkor bland äldre i Kvarkenregionen baserat på GERDA Botnia enkäten 2010", i *Äldres värdighet, delaktighet och hälsa. Resultat från GERDA Botnia-projektet*, red. Susanne Jungerstam, Birgitta Olofsson, Mikael Nygård, Tony Pellfolk & Maria Sund. Vasa: Novia publikation och produktion, serie R: rapporter 4/2012
- WHO (u.å): *Constitution of WHO. Principles*, <http://www.who.int/about/mission/en/> [hämtad 08.03.2018]

Essäer

Den kluvna von Wright

Nora Hämäläinen

”There’s a crack in everything, that’s how the light gets in.” Det här är en känd rad ur en sång av Leonard Cohen som anmäler sig när jag funderar på våra samtida försök att tala om Georg Henrik von Wrights arbete. Om det finns något som kännetecknar von Wright som skribent, så är det en form av avklarat analytiskt lugn i hans sätt att resonera och uttrycka sig. Det här gäller såväl hans akademiska texter som de essäer och populariserande texter om filosofi som han skrev under så gott som hela sin karriär. Mot den bakgrunden är det slående hur många av bidragen till den senaste antologin om von Wrights arbete, *Tankens utåtvändhet: Georg Henrik von Wright som intellektuell* (2016), gör det i termer av en djup dikotomi som går genom hans arbete. Man ska kanske tala om en spricka eller en klyvning. Eller, för att ta en ytterligare metafor, som Johan Strang uttrycker det i sitt bidrag till boken: ”Den oförlösta spänningen mellan von Wrights två olika sidor är ett ledande tema i flera artiklar i denna bok.” (Strang 2016, 204)

Flera av skribenterna ser klyvningen som ett fruktbart element i von Wrights arbete: det förde hans eget arbete framåt och kan också användas för att göra honom intressant för oss i dag. Svante Nordin, som behandlar receptionen av von Wright i Sverige,

observerar att det just var klyvningen i von Wrights intellektuella personlighet som gjorde hans filosofi ”intressantare, mer utmanande än den annars skulle ha varit” (Nordin 2016, 191).

Det är sprickan som släpper in ljuset, men vilken klyvning, vilken dikotomi, vilken spricka, vilken spänning är det egentligen de talar om? På något sätt hänger de alla ihop med von Wrights två verksamhetsområden, det vetenskapliga å ena sidan och det i bred mening essäistiska å andra sidan. När skribenterna i boken ska säga något närmare om det här, visar det sig emellertid att de har ganska olika uppfattningar om vilken klyvning eller spänning det handlar om. I den här essän behandlar jag några av de här kluvenheterna, och ser hur de belyser von Wright för oss i dag.

Delvis är uppmärksamheten på dikotomier och spänningar i von Wrights arbete en dramaturgisk fråga. Det har nu gått tillräckligt länge sedan von Wrights verksamma år och också sedan hans död, att man kan och måste förstå honom som en historisk figur. Med samtida filosofer och skribenter går vi i debatt om vi känner oss inspirerade eller provocerade av deras tänkande, och man behöver inte motivera sig desto mera. Men med en historisk figur ställs vi inför frågan om varför den här tänkaren är värd att ta upp, komma ihåg och engagera sig i. I en sådan situation blir en kluvenhet eller inre spänning i tänkarens arbete en form av motiv, motivation, magnet eller krok, som drar tänkaren till oss, till vår tid, och gör honom intressant för en nutida publik. Det vi ser i den nutida receptionen av von Wright är födelsen av en tolkning, som har klivit ut ur festtalens fyrkantiga upprepande av de redan bekanta fakta och in i filosofihistoriens och idéhistoriens ansats att låta det gångna resonera i samtiden.

Essäisten och forskaren

Klyvningen i dess ytligaste form är den uppenbara och explicita skillnaden mellan texter för en bred läsande publik och texter för en specialiserad professionell publik av akademiska filosofer. En sådan distinktion finns hos väldigt många akademiska tänkare, utan att man ser någon djupare innebörd i den. Det intressanta

med von Wright är dock att just indelningen i akademiska och mer populära texter öppnar för ytterligare tolkningar.

Men innan jag går in på några djupare dikotomier, ska jag kort stava ut vad den ytliga dikotomin mellan vetenskapligt och essäistiskt skrivande handlar om. Under merparten av sitt vuxna liv skrev von Wright på två språk, svenska och engelska. Den svenskspråkiga produktionen består dels av recensioner och essäer som han skrev för tidskrifter, från 1930-talets bidrag till *Studentbladet* till senare skrivelser i bland annat *Nya Argus*, och i de essäböcker som han blev känd för på 1980 och 1990-talen. Dels skrev han också texter där han presenterar samtida filosofiska riktningar (särskilt den logiska eller senare analytiska filosofin) för en bred publik av svenskspråkiga läsare. En central frukt av det här arbetet var boken *Logik, filosofi och språk* som först utkom 1957, och som under en lång period användes som tentamenslitteratur för studenter i både Sverige och Finland. Den engelskspråkiga verksamheten i sin tur består i huvudsak av akademiska texter skrivna för en insatt publik av professionella filosofer. Till dem hör *The Varieties of Goodness and Norm and Action* (1960), *Explanation and Understanding* (1971) och *Freedom and Determination* (1980). I slutet av sin karriär arbetade han också med medvetandefilosofiska frågor och hans artiklar på ämnet publicerades i volymen *In the Shadow of Descartes* (1998).

För den som inte själv är forskare i filosofi eller ett besläktat ämne är skillnaden mellan von Wrights två verksamhetsformer inte självklar. Vad är det som gör en text till akademisk eller vetenskaplig filosofi? Det här är delvis en politisk fråga och ett tvistefrå, och orimligt snäva definitioner av vad som är ett "professionellt" bidrag till filosofin används ständigt för att diskvalificera akademiska motståndare och representanter av andra traditioner. Jag hör själv till dem som anser att en långt gången "akademisering" eller ett härmande av kriterier för vetenskaplighet från andra discipliner ofta är ofruktbar i filosofin. Det finns i vilket fall en rad skillnader som man kunde ta fasta på.

Den viktigaste skillnaden mellan filosof och essäist, som är relevant i fråga om von Wright, är kanske med vilken kompetens man uttalar sig, med vilken bakgrundskunskap och för vem. Ett "vetenskapligt" bidrag till filosofin förutsätter en princip enligt vilken man är väl insatt i existerande forskning och de relevanta

akademiska debatterna i sitt ämne, och att man med den kunskap och de synpunkter man har deltar i ett samtal med andra professionella filosofer. När von Wright i sin essä om Dostojevskij betonar att han inte är bevandrad i den existerande forskningen om författaren, handlar det just om att understryka att han här inte skriver i egenskap av professionell auktoritet. När han senare uttrycker osäkerhet över värdet av sina essäistiska betraktelser, handlar det delvis om den här enkla och ytliga skillnaden. Han betonar för läsaren att han inte i de här texterna gör anspråk på någon som helst expertis, och att han därför inte heller kan bedöma dem i termer av vetenskapligt prövad kunskap.

Den vetenskapliga filosofen och privattänkaren

För den filosofiskt intresserade lekmannen kan tanken om en ”vetenskaplig filosofi” kännas märkvärdig. Hör det inte självklart till filosofins domän att fundera på de sorters frågor som von Wright arbetar med i sina essäer? Att von Wright inte tänker så, hänger ihop med det nya filosofideal som han kom att omfatta, dels under inflytande av sin lärare Eino Kaila, som stod i dialog med och var influerad av Wienkretsens logiska positivism, dels genom sina täta kontakter till Cambridge.

Om man går tillbaka till antikens filosofiska skolor var det typiskt att man sökte sig till lärogemenskaper bildade kring en person med en egen filosofi, eller så förde de vidare en sådan persons arv. En filosofi var ett sätt att leva, att förhålla sig till livet och att tänka. Många filosofiska skolor utvecklades med tiden också till samfund för vetenskapligt och lärt arbete, men tanken om en filosofi som ett sätt att leva kvarstod och går som ett viktigt stråk genom vår filosofis historia. Möjligheten att tänka filosofin som en rent intellektuell disciplin, utan direkt relevans för filosofens personliga liv, är relativt ny, och man kan kanske säga att den föds i sin nuvarande form under första hälften av 1900-talet.

Ur Wienkretsens arbete, tysken Gottlob Freges arbete och den logiska och begreppsanalytiska filosofi som görs i Storbritannien av G.E. Moore, Bertrand Russell och Ludwig Wittgenstein, växer det under mellankrigstiden fram en filosofisk riktning som von

Wrights generation kommer att kalla analytisk filosofi, och som utgör det dominerande paradigmet för akademisk filosofi i efterkrigstidens och det sena 1900-talet engelskspråkiga värld. Själv är von Wright med i flera professorsutnämningar i Sverige och Finland, vilket bidrar till att etablera den här skolans dominerande position även i Norden.

Kännetecknande för den analytiska filosofin är vetenskapsorientering och kritik av metafysisk spekulering, samt fokus på logik och begreppsanalys, en ny realism i stället för 1800-talets dominerande idealism. För många av den analytiska filosofins centralgestalter innebär den nya filosofin också att man utesluter frågor om värde och det goda livet från filosofins domän. Filosofin kan på sin höjd analysera de moraliska begreppens betydelser, inte tala om vad som är gott för människan. Därför kännetecknas den tidiga analytiska filosofin av bland annat värdenihilism, emotivism och preskriptivism. Även frågan om historiciteten i vårt tänkande och språk skjuts i bakgrunden som besvärande kvarlevor av 1800-talets dominerande historicism och idealism. De professionella akademiska filosoferna förväntas bli experter i en ny filosofivetenskap.

I idealet för den vetenskapliga filosofin ryms von Wrights bredare kulturella, kulturfilosofiska och etiska intressen inte in. De blir med nödvändighet något annat än filosofi. Det nya filosofiidealet tränger ut en betydande del av det som tidigare, och inom andra traditioner, setts som filosofins domän, och förvandlar det till en form av kulturellt privatintresse. Det här är en klyvning som även syns hos Bertrand Russell och von Wrights svenska kollega Ingemar Hedenius, men de hanterar den alla på olika sätt. Hedenius blir under efterkrigstiden en ambassadör för en ”vetenskaplig livssyn”, men ägnar en stor del av sin energi åt att förklara den här livssynen för en bred publik. Russell gör en skarp åtskillnad mellan sitt vetenskapliga arbete och sin verksamhet som *public intellectual*.

von Wright i sin tur förblir kluven inför den vetenskapliga filosofins avgränsningar och det analytiska filosofiidealet är något som han på senare år delvis kommer att omvärdera. I *Logik, filosofi och språk* (1971[1957]) pekar von Wright ut den analytiska filosofin som den mest livskraftiga av den tidens filosofiska huvudströmningar. Han tänker som många av sina likasinnade kolleger att den nya analytiska filosofin ska föra den filosofiska forskningen till en ny

nivå. Men i den sena texten ”Analytisk filosofi, en historisk-kritisk betraktelse” (von Wright 1993b) menar han att tiden delvis har kört förbi den analytiska filosofin:

Under århundradets andra hälft har den analytiska filosofin antagit typiska drag av ”etablerad” tankeriktning. Den har börjat förlora sina konturer och blivit eklektisk. Den hotar mista sin identitet.

Samtidigt har också tidens andliga klimat förändrats. Vetenskap och teknik har blivit problematiska genom de verkningar som de utövar på tillvaron. Den analytiska filosofin, som själv bärs upp av den vetenskapliga framstegstron, är i grunden oförmögen att vidare problematisera dessa verkningar. Uppgiften tillkommer snarare andra typer av filosofi, som nu är på uppåtående och som delvis står som motsats till den analytiska filosofin.

Då von Wright med åren blir mera kritisk mot den analytiska filosofin, kunde man kanske tänka sig att han skulle bereda plats åt sitt samtidskritiska arbete, som på många sätt är viktigt för honom, i den akademiska filosofin. Men i den korta intellektuella självbiografi som finns med i *Myten om framsteget* skriver von Wright följande om sina essäer:

Kanske kan man säga att jag i dessa mina arbeten varit på spaning efter nutiden. I mitt sökande har jag i vårt historiska förflutna velat finna de krafter som styrt utvecklingen fram till vår tid och vilkas projicering på framtidens bildskärm hjälper oss att se vart vi är på väg. Är en sådan strävan att förstå sin egen tid filosofi? I någon betydelse av detta mångtydiga ord är den väl det. I varje fall är den en del av vår intellektuella kultur. Vetenskap i ordets stränga mening är den inte – och får inte heller låtsas vara.

(von Wright 1993, 164–165)

Konstnären och filosofen

Men det är inte bara von Wrights och hans samtidas tanke om en vetenskaplig filosofi som ger upphov till en spänning mellan hans vetenskapliga arbete och hans reflektioner om liv och samhälle. Om man får tro Bernt Österman kan von Wrights höga krav på

det existentiella och samhälleliga tänkandets kvalitet ha varit en delorsak. Vi ska titta närmare på det här.

I sin text "Filosofer, artister och samhällsförbättrare" citerar Österman en ung von Wright, som i *Studentbladet* recenserar Bertrand Russells essäsamling *Till lättjans lov* och jämför Russells samhällsengagemang med författarna Aldous Huxley och Georg Bernard Shaw:

Och slutligen är [Russell] underlägsen båda i ett avseende: han är icke konstnär. Detta är avgörande. Ty kunde icke en verkligt djup och positiv sanning formuleras sålunda: Den enda ursäkten för att intelligenta personer taga teoretisk befattning med samhället är, att de äro artister.

(von Wright, citerad av Österman 2016, 70)

Det är just den här skillnaden mellan konstnärer och "andra 'intelligenta personer'" som fångar Östermans intresse. Även om von Wright hade stor respekt för Russells insatser för den nya logiska filosofins uppkomst under tidigare hälften av 1900-talet, ansåg han att Russells populära reflektioner om livet och politiken var för ytliga. I en text som publicerats 20 år senare kallar han Russell för en "utomordentlig rolighetsminister", men anser att han i sina samhälleligt engagerade texter brister i allvar och visar en "ovilja att tänka problemen till botten". Dessutom saknar de den "storslagna absurditet som gör t.ex. Shaws och Tolstojs texter intressanta." (Österman 2016, 71)

Problemet tycks för von Wright handla mer om filosofins eller filosofens oförmåga i allmänhet, snarare än Russells personliga tillkortakommande. Även de franska existentialisterna, efterkrigstidens modefilosofer, drabbas av samma omdöme. Enligt von Wright uttrycks de existensfilosofiska tankarna bättre hos författare som Kafka, Dostojevskij och Rilke, än hos teoretiker som Jespers eller Heidegger. Av Sartres verk är det uttryckligen skådespelen som vinner von Wrights gillande – inte hans filosofiska texter (Österman 2016, 72).

En viktig aspekt av det som gör litteraturen i von Wrights ögon mer lämpad att tala djupt om människans villkor är dess förmåga att närma sig det mångtydiga och paradoxala i människans liv. Det

kan noteras här att samma betoning finns hos flera av de moralfilosofer som under 1900-talets senare del har närmat sig filosofin med stöd av skönlitterära texter: bland dem Maurice Merleau-Ponty, Iris Murdoch, Cora Diamond och Martha Nussbaum. Men där de här filosoferna har hittat olika sätt att gå i dialog med litterära verk i sina akademiska filosofiska texter, framstod den möjligheten inte som öppen för von Wright, utan hans litteraturdiskussioner hör uttryckligen hemma i hans essäer.

Ändå förmår han inte att, som Russell, betrakta sina reflektioner om litteratur, samhälle och människans villkor som något externt för filosofin. Som Österman noterar: "Även om mycket av forskningen han själv bedrev ägde rum i den specialiserade logisk-analytiska tradition som bland annat initierats av just Russell, kunde han inte befria sig från tanken om filosofin som någonting som borde vara relevant för människans liv." (Österman 2016, 73) Det här gav upphov till det som von Wright själv kallade för klyftan i sin filosofiska personlighet.

Det är värt att se närmare på de orsaker som Österman anger för von Wrights oförmåga att övervinna klyvningen. Snarare än att fokusera på den speciella och ganska snäva filosofisyn som blev vanlig bland von Wrights samtida observerar han de speciella krav som von Wright tycks ställa på en samhällsengagerad filosofi. Det räcker inte att man behandlar vissa frågor. Det krävs också en särskild seriositet såväl i fråga om metod och form, som i fråga om personligt engagemang. Snarare än originalitet vill Österman här tala om "äktetsvillkor". Följer man Österman, kan man se att det kanske fanns något uppskruvat i von Wrights krav på den samhällsengagerade filosofin, som bidrog till hans val att förpassa de samhällliga och existentiella frågorna till populärare texter och att dessutom uttrycka tvivel om de här texternas värde.

Hos den samhällsengagerade filosofen skulle han ha velat se både ett grundläggande personligt engagemang och en formfulländning som skulle ge djup åt tänkandet, men som de flesta filosofer inte lever upp till. I brist på de här egenskaperna tyckte han att de kanske använde sin tid bättre genom att ägna sig åt vetenskaplig filosofi.

Framstegsoptimisten och kulturpessimisten

Ett annat sätt att teckna en klyvning har att göra med "optimisten" och "pessimisten" von Wright och den vi hittar i Thomas Wallgrens essä om von Wright i *Tankens utåtvändhet*. Å ena sidan har vi vetenskapsmannen von Wright, som identifierar sig med ett filosofiskt projekt, det analytiska, som är vetenskapsorienterat och vetenskapsoptimistiskt. Filosofins roll framställs här som en form av begreppsligt grundarbete för den vetenskapliga världsbilden och ett blottläggande av de logiska strukturer som det rationella tänkandet vilar på. Och framtiden för det vetenskapliga förnuftet ses här som ljus.

Å andra sidan har vi kulturpessimisten von Wright som i sina essäer ger uttryck för en "apokalyptisk oro". Mer prosaiskt kan man säga att han är uppmärksam på den vetenskapliga och teknologiska världsbildens risker. Utan att fråga efter konsekvenser för den miljö vi lever i, har den moderna människan tagit vår planet i besittning för sina egna kortsiktiga syften, inte minst ekonomisk vinning, och det här är en skugga över vår upplysta teknologiskt sofistikerade modernitet som vi inte får blunda för. Det här draget hos von Wright som tänkare slog igenom stort med essäboken *Vetenskapen och förnuftet*, men finns med genom hela hans karriär, i hans tidiga läsning av Spenglers modernitetskritik på 1930-talet, i läsningar av Dostojevskij på 40-talet, och i den essäsvit som inleder *Humanismen som livshållning* och behandlar tre myter om människans försök att bemästra naturen med sin kunskap.

Men skiljelinjen mellan "optimisten" och "pessimisten" von Wright går inte, i Wallgrens läsning, på något entydigt sätt som en vattendelare mellan hans vetenskapliga och hans essäistiska arbete. Snarare menar Wallgren att den utgör en spänning inom såväl det vetenskapliga som det essäistiska. I essäistiken handlar det om en klyvning mellan "modernitetens framstegslöfte" som von Wright omfattar å ena sidan och hans "Spenglerska ådra" (Wallgren 2016, 35) å andra sidan. I det akademiska arbetet syns det i ett reflektivt förhållande till de vetenskapliga tendenserna i 1900-talsfilosofin, som väckts av hans kulturkritiska tänkande och hans "fruktan för att Dostojevskij har rätt i sin diagnos av modernitetens själlöshet." Som Wallgren uttrycker det: "Det är just den här fruktan som, om

jag uppfattar saken rätt, kommer till synes i von Wrights verksamhet som professionell, analytisk filosof, dels som anti-reduktionism i den sena medvetandefilosofin och dels som en kritik av scientis-tisk övertro i de tidigare, vetenskapsfilosofiska arbetena”. (ibid.)

Den civilisationskritik som följde med von Wright genom hans intellektuella bana hjälpte honom alltså, enligt Wallgren, att ge bredd, och ett humanistiskt ansikte, åt hans akademiska arbete. Den får honom att läsa och tänka utanför sin akademiska disciplin och att ta influenser från olika traditioner, bland annat från den tyska kritiska teorin och hermeneutiken.

Wallgren ser de oförlösta spänningarna mellan pessimisten och optimisten som ett fruktbart element i von Wrights arbete.

von Wright kämpade under stora delar av sitt liv med att få sin tidiga optimism att stämma överens med de senare skeptiska insikterna. Den kampen kröntes – kanske på grund av vissa självpåtagna begreppsliga begränsningar – inte med någon slutgiltig framgång, men den var en skapande drivkraft i mycket av det von Wright skrev.

(Wallgren 2016, 37)

Den kluvna von Wright för oss?

Att tala om von Wrights intellektuella personlighet som kluven kan användas som ett instrument för kritik eller främmandegöring, eller som ett sätt att bringa von Wright närmare oss. Flera av texterna i *Tankens utåtvändhet* har ett tydligt historiskt grepp och talar om von Wrights delade karriär som ett slags intressant faktum som beskriver hans tid och situation, men som egentligen inte berör oss. Det här är vad jag menar med främmandegöring.

Bland dem som i första hand är filosofer ser mottagandet lite annorlunda ut. Både Wallgren och Österman har arbetat i en akademisk filosofisk miljö, där vissa givna idéer om den vetenskapliga filosofin sätter ramarna för vad som är en gångbar eller bra prestation. Det är också en miljö där det att en text filosofiskt sett är trivial inte nödvändigtvis är ett minus och det att den är intressant eller djup inte nödvändigtvis är ett plus. Filosofin, när den bedrivs i en Webersk vetenskaplig anda av små definitiva

expertkontributioner, riskerar i själva verket alltid att bli trivial. De filosofer som inte är bekväma med det här sättet att bedriva filosofi får anstränga sig för att hitta egna vägar, som ändå är akademiskt gångbara. De har också skäl att vara missnöjda med von Wrights sätt att utlokalisera de bredare samhällsfrågorna och de existentiella frågorna ur filosofin, eftersom han på det sättet har bidragit till en filosofisk kultur där den snävt ”vetenskapliga” andan råder.

Även om Thomas Wallgren betraktar spänningarna i von Wrights arbete som produktiva element, framhåller han det ändå som en form av tillkortakommande hos von Wright att han inte lyckades övervinna klyftan mellan ”sin tidiga optimism och de senare skeptiska insikterna” (Wallgren 2016, 37).

Jag har själv tänkt i liknande banor när jag har jämfört von Wright med sin något yngre samtida Michel Foucault. Men då handlade det om en annan klyvning: den mellan det akademiska och det essäistiska. Jag har undrat varför von Wright inte ville eller förmådde arbeta akademiskt med det samtidsanalytiska, när en så oerhört lärd tänkare som Foucault inte hade något problem med det. Jag kan undra om inte von Wright skulle ha gjort en mer betydande insats där, om han hade lagt mindre vikt vid den akademiska/vetenskapliga filosofins särart.

Wallgren tycks mena att von Wright egentligen, för att lösa den inre spänningen i sitt arbete borde ha gett upp den analytiska filosofin helt, att han till och med borde ha förkastat den som en medlöpare till det destruktiva västerländska förnuftet. Bernt Österman i sin tur antyder att von Wright kanske borde ha slappnat av lite i sina krav på den samhällsengagerade filosofin, och att det skulle ha gett honom en mer helgjuten filosofisk profil. Det här är former av kritik som aktualiseras av att både Österman och Wallgren delar von Wrights problematik.

Men tittar man bortom det filosofiska och funderar på von Wright som samtidskritiker och intellektuell öppnas också en möjlighet att betrakta hans ståndpunkt inifrån, som något vi i dag inte kan låta bli att dela med honom. När *Vetenskapen och förnuftet* publicerades väckte den enorma reaktioner, av vilka en del i dag inte är fullt begripliga. Många dömde ut von Wright som en hopplös pessimist, som inte begriper att teknologin kommer att lösa alla problem.

Det är många som fortfarande blundar för miljöförstörelse och klimatuppvärmning, men bland dem hittar man få akademiska intellektuella, eller intellektuella av något som helst slag. En bok som länkar samman det vetenskapliga och teknologiska förnuftet med stora risker för vår framtida överlevnad skulle i dag framstå med stora risker för vår framtida överlevnad skulle i dag framstå som trivial, för vi tar det här sambandet för givet.

Det betyder likväl inte att vi har förkastat tron på vetenskapen och teknologin. Vi tror att de har gjort våra liv mycket bättre och kan erbjuda dellösningar. Liksom von Wright lever vi mitt i den paradoxen att vi både tror på det teknologiska förnuftets möjligheter och vet att det är behäftat med faror. Men när man tittar närmare på det här så är det inte mer paradoxalt än att vi tror på vår muskelstyrka och inser att den kan vålla skada om vi rör oss vårdslöst, eller att vi tror på kniven som kan skära på gott och ont, med avsikt och av misstag. Den här insikten för von Wright närmare oss, samtidigt som den påminner oss om hur mycket som har förändrats i det allmänna medvetandet under de senaste 30 åren.

Litteratur

- Nordin, Svante (2016): "Det dubbla mottagandet", i *Tankens utåtvändhet: Georg Henrik von Wright som intellektuell*, red. Johan Strang & Thomas Wallgren. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, s. 183–191
- Strang, Johan (2016): "Georg Henrik von Wright och Ingemar Hedenius", i *Tankens utåtvändhet: Georg Henrik von Wright som intellektuell*, red. Johan Strang & Thomas Wallgren. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, s. 192–215
- Wallgren, Thomas (2016): "Mitt i 1900-talets brännspegel", i *Tankens utåtvändhet: Georg Henrik von Wright som intellektuell*, red. Johan Strang & Thomas Wallgren. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, s. 19–38
- von Wright (1971): *Logik, filosofi och språk*, Stockholm: Aldus/Bonniers
- von Wright (1993a): *Myten om framsteget*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag

von Wright (1993b): "Analytisk filosofi – En historisk-kritisk betraktelse", hämtad från <http://filosofia.fi/tallennearkisto/tekstit/4830>. Ursprungligen publicerad i *Tolv filosofiska uppsatser tillägnade Bengt Hansson*, red. Åke Andersson & Nils-Eric Sahlin. Nora: Nya Doxa, s. 207–232

Bernt Österman (2016): "Filosofer, artister och samhällsförbättrare", i *Tankens utåtvändhet: Georg Henrik von Wright som intellektuell*, red. Johan Strang & Thomas Wallgren. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, s. 68–92

Att glömma och att minnas musik. En essä om ett radioprogram

Sven-Erik Klinkmann

År 1996 gjorde jag tillsammans med författaren Ralf Andtbacka en programserie i den svenskspråkiga radiokanalen Radio Vega med rubriken Sällskapet för bortglömd musik. I tolv program spelade vi det vi kallade spännande rariteter från den amerikanska skivindustrins barndom, med allt från udda varianter av jazz till Broadway-sånger och hawaiianska tongångar.

Vad kan en essä om programserien ge för lärdomar vad gäller att glömma och att minnas musik? Vad är det egentligen som händer när man glömmer musik? Är bortglömd musik en antites till klassisk musik, om man med klassisk förstår en musik som aldrig tycks försvinna, som aldrig ser ut att åldras, som alltid känns aktuell, fräsch, viktig och värdefull? Och vad är det som händer när man återupptäcker, återerinnrar sig musik som man trodde sig ha glömt eller som man trodde var bortglömd mer allmänt? Finns det regler för de här processerna?

Vad gäller lyssnande betraktar jag mig musikaliskt som all-ätare. Jag gillar musik av de allra flesta slag, från klassiskt till modernt, rock till pop, världsmusik till jazz, samt finsk och svensk schlager. Att jag tillsammans med Ralf och två andra likasinnade

tillhör en ”pojkgрупп” kallad Raati eller Levyraati, som mer eller mindre regelbundet samlas för träffar där vi spelar musik som de andra helst inte ska känna igen och som de ska ge poäng åt, har självklart också haft betydelse för mitt intresse att både söka musik och att bygga ut min skivsamling. Dock startade den gruppen först något år efter det att radioprogramserien gick ut i etern. Men jag har märkt att prioriteringarna växlar och förändras. På senare år har mitt musikintresse fokuserat mer på vissa genrer, klassisk musik (Haydn, Duruffé, Fauré, Bartok, barock, äldre musik, nyare musik), jazz (allt från tradjazz till hardbop, från free jazz till swing), äldre populärmusik (ragtime, New Orleans, American Popular Song, brasiliansk choro, argentinsk tango, portugisisk fado) och lätt klassiskt (salongsmusik, brittiskt lätt klassiskt, soundtracks, Satie). Det är inte svårt att se den förändringen som ett resultat av åldrandet, men kanske också som ett slags återkomst till den musik som min far gillade i sin ungdom, med den skillnaden att den jazz eller jazzpräglad musik han lyssnade på var en annan typ av jazz än den som kom senare. Det handlade i hans fall om jazz som en del i ett populärt idiom under hans ungdomsår. Under senare år har jag också oftare än tidigare återvänt till den musik jag lyssnade på i min ungdom och mitt tidiga vuxenliv, rock och pop från perioden mellan 1963 och 1980, på ett ungefär.

Min skivsamling består av drygt tretusen vinylser och knappt tretusen cd-skivor. Av vinylerna är knappt hundra singlar. I dag ges ju också nya möjligheter att återuppleva musiken genom Internet. Även om jag inte har skaffat mig tillgång till streamingtjänsten Spotify kan jag lyssna på en hel del äldre populärmusik på YouTube, både vid min arbetsdator och numera också via smart-tv:n i vardagsrummet.

Intresset för äldre och udda musik

Frågeställningarna om glömske- och minnesprocesser i relation till populärmusik blev, kan man säga, akuta i samband med att jag tillsammans med Ralf gjorde programserien Sällskapet för bortglömd musik där vi alltså spelade musik som vi ringat in som bortglömd, överspelad, men också gärna udda.

Ralf skriver i ett mejl till mig den 6.1.2018 om hur hans intresse för äldre och udda musik startade:

Jag började intressera mig för äldre och udda musik några år in på decenniet (gäller 1990-talet, min anm.), fanns ju mycket att fynda på den tiden, på strandloppis, i skrothandlar (på sådana ställen har jag gjort några av mina bästa köp, en gång flera hundra 60/70-talssinglar, i en hall i Lappfjärd), skivaffärer, antikvariat, på Frälsningsarmén. Boomen för vanliga loppisar kom först efter millennieskiftet, har jag för mig. Ibland åkte jag på skivexpeditioner till Seinäjoki och Björneborg, ensam eller tillsammans med min hustru. Jag hade också börjat köpa en del stenkakor, överhuvudtaget botanisera i den musikaliska undervegetationen på ett mer aktivt sätt.

Internet var ännu ganska outvecklat, man fick tillgång till musiken och kunskapen om den via grävande och bläddrande på konkreta platser. Det gick inte att knacka in "Annette Hanshaw" (en tidig amerikansk s.k. torch singer, min anm.) i en sökruta och så fick man uttömmande information om artisten utan man fick konsultera relevanta verk på bibliotekets musikavdelning, lusläsa informationstexter på skivkonvolut och så vidare. Den bortglömda musiken och dess kontext var mera svåråtkomlig än den är idag. Vi drog nytta av att äldre musik hade återutgivits på cd när vi gjorde serierna men informationssökningen var i huvudsak analog, om jag minns rätt.

Det fanns redan tidigare, konstaterar han, en del återutgivning på vinyl av äldre musik, ofta med liner notes skrivna av den brittiske jazz- och bluesentusiasten och skivsamlaren Brian Rust. Ändå var det bara en bråkdel av den mängd som blivit tillgänglig under den digitala eran. Och han fortsätter:

En viktig klick för mig var det musikarkeologiska verket *Incredibly Strange Music* som utkom i två volymer 1993 respektive 1994 (<https://www.publishersweekly.com/978-0-940642-22-5> / -- notera hur recensenten [1993] talar om "the dying vinyl culture"). Det låg i tiden att återupptäcka och omvärdera med glasögon som var postmodernt färgade, tendensen var att man uppfattade det bortglömda och marginaliserade som kuriöst, udda, ofrivilligt komiskt, attityden lutade klart åt det ironiska och ibland nedlåtande, men samtidigt fanns det en väsentlig och inte alltid så lättförklarlig fascination. Jag upplevde det här sättet att se på skivletande och -lyssnande som oerhört stimulerande.

De två radioserier vi gjorde – förutom den om bortglömd musik gjorde vi också en serie om easy listening i slutet av 1990-talet – hade klara beröringspunkter med trender i tiden. Det fanns ett

intresse för det bortglömda inom populärmusiken. Jag hade börjat intressera mig för de äldre populärmusikgenrerna av musikalisk nyfikenhet (mina föräldrars skivsamling av stenkakor hade säkert en viss inverkan) och på grund av ett intresse för de populära musikformernas historia. Samtidigt hade jag köpt en hel del skivor, både vinyler och cd-skivor, en del som utgjorde samlingar med äldre populärmusik, inköpta på alla tänkbara ställen, varuhuset Anttilas skivavdelningar, skivmässor, loppisar, skivbutiker och -antikvariat. Vid sidan om studierna som omfattade populärkulturen i dess olika former läste jag, liksom också Ralf gjorde, på om de äldre populära genrerna, böcker som Joseph Lanzas *Elevator Music* (1994) och David Toops *Ocean of Sound* (1995) som båda låg i skarven mellan det vetenskapliga och det mer essäistiska och populärvetenskapliga skrivsättet. Böckerna bidrog aktivt till att vi började urskilja ett studiefält som vi kunde arbeta med i programserien.

Sällskapet för bortglömd musik tog som programkoncept framför allt fasta på det som vi upplevde som spännande, som rariteter, som udda genremässigt eller i fråga om sångarnas röstbehandling eller orkesterns instrumentbesättning. Vi intresserade oss för showmusik i genrer som minstrel show, vaudeville, variety show, cabaret, musical comedy, musical, Broadway-shower, tidiga jazzband som blandade hot och sweet, och tidig swing. Vi inkluderade även äldre vokala stilar som vaudeville singers, crooners, torch singers samt bortglömda blåsarstjärnor inom jazzen som Jabbo Smith, Henry "Red" Allen, Jimmie Noone, Pee Wee Russell. Överlag var vi ute efter allt som kändes säreget och ovanligt betraktat ur samtidens perspektiv. Det kunde gälla instrument som dragspel och celeste inom den tidiga jazzen, jazzviolinister som Eddie South, Stuff Smith, Joe Venuti, mer eller mindre bortglömda jazzpianostilar som stride, boogie woogie, novelty piano samt populär pianoimpressionism. Även den hawaiianska flugan på 1910-talet (den första flugan vad gällde inspelad musik), årtiondet när skivindustrin började komma igång på allvar, och good time blues med band som Mississippi Sheiks, Georgia Cotton Pickers, Harlem Hamfats fick plats i programmet.

Som Ralf skriver i sitt mejl om programserien är detta med att upptäcka och engagera sig i det som är bortglömt en lustfylld upplevelse:

[...] man blir delaktig i en "hemlighet" och etablerar en relation som inte är tillgänglig för alla (sådana här intressen/hobbyer fordrar en insats, en särskild uppmärksamhet och påpasslighet, som man också är medveten om och som i värsta fall göra en lite dryg och arrogant). Det bortglömdas "annorlundahet" har en säregen laddning. Kulturella lämningar av sådan art är i osynk med samtiden, de bär vittne om en verklighet som gått förlorad ("The past is a foreign country: they do things differently there", L.P. Hartley). Här finns en romantisering som är etiskt och intellektuellt dubiös, man skapar sig en föreställning om det förfutna, om en epok och dess artefakter, som är baserad på dif-fus lockelse och nyfikenhet i kombination med bristande kunskap och självcentrering. Ju mer man lär sig, desto mer levande och självständig blir exempelvis en äldre musikstil, den får historisk integritet. Samtidigt, bör det påpekas, skapar det "amatördrivna"/"hobbyinriktade" mötet mellan subjekt (med begränsad kunskap) och objekt (som inte tömts på information) ett slags fantasirum som kan vara både spännande och inspirerande.

Jag hade, liksom Ralf, ett mer allmänt intresse för känslolägen eller -syndrom som nostalgi, sentimentalitet, lätt vemod, känslor som ofta uppfattas som ytliga och konventionella men som kan vara mer komplexa och betydelsefulla än man kanske vill medge i intellektuella sammanhang. Hos Ralf kom hans musikintresse också att påverka skrivandet, poesin, som utvecklades från ett i huvudsak senmodernistiskt anslag i debutsamlingen *Öga för öga* (1994) till mer instabila och undanglidande känslolägen i *Bikupor om natten* (1996) och *Café Sjöjungfrun* (1999). En tydlig influens därvidlag var, menar han, musikintresset och skivletandet samt de uppslag och tankegångar som utmynnade i radioprogrammen. Inom samtida film och tv nämner han som centrala influenser vad gäller upplevelsen av äldre populärmusik Dennis Potters tv-serie *Pennies from Heaven* (1978) och vad gäller estetiken mer allmänt David Lynchs film *Blue Velvet* (1986).

För egen del kan jag konstatera att frågor om förhållandet till olika tidskategorier länge intresserat mig också ur ett kulturvetenskapligt perspektiv. Det har gällt kategorier som nostalgi, retro och anakronism och frågor om kulturell synkronicitet (se litteraturlistan).

Vad är det egentligen som händer när musik blir bortglömd? Jag utgår ifrån tanken att glömskeprocesserna kan vara både personliga och kulturella. Att försöka förstå de faktorer som styr det kulturella glömmandet av populärmusik innebär att vara medveten om att dessa processer kan ha olika hastigheter inom olika delområden av populärmusiken. Det som tycks glömmas bort snabbast är rytmer och danser som av någon orsak blir inaktuella och som därmed försvinner från det kulturella kretsloppet. Också musik som har så kallad noveltykaraktär, som alltså bygger på ett säreget eller lustigt element som ger snabb utdelning i ett visst nu, kan åldras mycket snabbt. Men det gäller inte all sådan musik eftersom det i en del fall också kan finnas någonting i musiken som är så udda att musiken stannar kvar längre i det kulturella minnet. Jag tänker exempelvis på en noveltysång, samtidigt också en jamaikansk folksång, som Harry Belafontes Day-O (Banana Boat Song) inspelad 1955 och fortfarande gångbar i det populärkulturella kretsloppet, även i form av otaliga varianter med andra sångare och artister. En sång med tydlig noveltykaraktär i programserien var Al Jolsons Swanee (första gången inspelad av honom 1920), skriven av George Gershwin med text av Irving Caesar. Jolsons sång- och framförandestil tillhörde en musikform som i dag är bortglömd, inte minst av kulturella skäl, på grund av de inbyggda rasistiska komponenterna i den, så kallad blackface comedy (som var en del av den tidens revytradition). Liksom danser kan alltså sångsätt och hela genrer försvinna ur det kulturella minnet, men av allt att döma något långsammare än vad som gäller för rytmer och danser.

Så har flera sätt att sjunga som programserien tog upp för länge sedan förpassats in i den kulturella glömskans mörker eller tystnad. Det gäller förutom blackface även torch singers, crooners, falsettsång och sentimental tenorsång. Hela genrer kan bli bortglömda. I programserien gällde det genrer som ragtime, the Hawaiian craze, coon songs, stride piano och swing. Glömmandet tycks i fråga om både danser, sångstilar och genrer ofta ha en koppling dels till ett etablerande av nya stilar som tränger undan de äldre, dels till underliggande förändringar i dominerande känslöstrukturer i samhället. De kulturella förändringarna är i

sin tur påverkade av bland annat teknologiska innovationer, nya sätt att uppfatta världen eller förflyttningar från en kultur till en annan. Den amerikanska musiken kom exempelvis att ersätta den europeiska operetten som en viktig populär musikform i början av nittonhundratalet. Den processen hade dels att göra med överflyttandet av musiktraditionen till en ny kontinent (Amerika) och dels med de djupgående förändringar på det allmänskulturella fältet som framför allt första världskriget medförde. Det innebar ju inte att operetten plötsligt dog ut, men nog att dess position i musiklandskapet radikalt förändrades.

Vad händer då när populärkulturella ikoner blir bortglömda? Om man tänker sig att ikoner – eller idoler, om man så vill – inom populärkulturen handlar om tecken, bilder, representationer som laddas med innebörd, kraft och övertalningsförmåga vad gäller en tänkt lyssnare eller stora grupper av lyssnare – så handlar glömandet av ikonerna om en ofta långsam process av utsuddande av den här kraften och lysförmågan. Någonting gör att ljuset hos ikonerna blir svagare, mindre angeläget. Kanske är det etableringen av nya stjärnor på firmamentet som åstadkommer eller bidrar till detta. Stjärnor med en högre angelägenhetsgrad i ett annat nu skjuter undan de äldre stjärnorna från deras piedestal. Det är en process som långsamt släcker ljuset för de äldre ikonerna. Så tycks det ha gått för Al Jolson och Ethel Waters, Fanny Brice och Eddie Cantor och många fler. Artister som Bing Crosby, Frank Sinatra, Billie Holiday och Nat King Cole sköt undan intresset för de äldre stjärnorna och det de hade att säga eller det de representerade. I takt med att omvandlingen av de musikaliska genrerna fortsätter, vilket tycks gälla så länge populärmusik har en betydelse i samtiden, kommer ikoner att försvinna, glömmas bort och bytas ut mot nya. Detta är en ständigt pågående omvandling som verkar svara mot viktiga sociala, kulturella och estetiska krav och önskemål från samhällets sida, nästan alltid relaterade till både teknologiska och mentalitetsmässiga förändringar.

Att minnas är att de här ikonerna – ifall de vill vara ikoner och inte mer tillfälligt lysande stjärnskott, kometer med ett mycket snabbare livsförlopp – kan, som kulturforskaren Sverker Hyltén-Cavallius varit inne på, betraktas som polyfona. De bildas eller bildades av många röster och instanser: grammofonbolag, reklam,

kritiker, fans och sociala medier av olika slag. Som Hyltén-Cavallius konstaterar handlar det om polyfona processer där ikonerna ständigt omformas, omtolkas och omladdas. Alla stjärnor tänds, utvecklas på olika sätt och slocknar, och de banor de vandrar över på himlavalvet formas också i dag i exempelvis kortfattade inlägg som skrivs på YouTube, påpekar han. Det handlar om storslagna rum som bara blir möjliga genom de stora avstånden mellan artisterna, industrin, fansen och alla de som befinner sig någonstans ute på kommentarfälten på sociala media, för att tala med Hyltén-Cavallius.

När en stjärna, en populärkulturell ikon, slocknat är allt som blir kvar ekon, slitna bilder, stelnade röster. En uppgift för programserien om bortglömd musik blev då att likt en sentida Orfeus än en gång vända tillbaka, försöka återberätta det som en gång hände, spela upp den sång som en gång ägt en magisk lyster, som haft en privilegierad position i gårdagens kollektiva fantasiarbete. Den slocknade stjärnan blev en ruin, blev askan av en eld som egentligen mer än något annat talar om vårt sätt att se på oss själva, oss själva i en spegelbild eller en sal av spegelbilder. Vi försöker ana konturerna av de gamla stjärnorna och den lyskraft som de en gång ägde men i stället kan vi bara upptäcka ett ekande tidsrum, en samling av minnen, artefakter, stämningar. Det är som i den minneskatedral Bo Carpelan beskriver i sin roman *Urwind*, moster Viktorias blå katedral som består av en blandning av det levande och det döda, det som finns och inte finns:

Om vi går upp för trappan här så kan vi höra alla dessa sällsamma gamla instrument, rebab och fiddla, reke och giga, och de spröda stegen av teorb. Lyssna! / Vi lyssnar. Från Viktorias blå katedral utgår en svag men klar musik. Den talar om ett stort lugn, bortom barndomen, bortom döden. Den doftar av trä och lim, men också av något okänt, dunklare, bittrare. Den rymmer så mycken avslutad längtan.

(Carpelan 1993, 177–180)

Det som blir kvar när stjärnan har slocknat är också en samling tidskategorier som ikonerna alltid tycks aktualisera: det bortglömda, det otidsenliga, det tillfälliga, det överspelade, det anakronistiska, allt det som en gång gjorde anspråk på att lyftas upp till en kategori

som kunde kallas om inte evig så klassisk, något som är angeläget, levande och relevant.

Men vad är det vi gör när vi minns? Vad är det som händer när vi återberättar, eller berättar fram den bortglömda musiken? Också framberättandet och återberättandet kan, som Sverker Hyltén-Cavallius är inne på, ses som en polyfon process. På det viset påminner berättandet om musiken om det öde som tycks drabba ikoner: berättandet eller fragmenten av berättande kan bidra till mer sammanhängande, mer eller mindre spretiga och inte sällan motsägelsefulla helheter. Återberättandet kan då förliknas vid ett arkiv eller ett minne, ett museum, en utställning, eller som i radioprogrammet ett sällskap, alltså en form av kollektivt berättande.

Men, det som är det kanske mest fascinerande med denna form av kollektivt berättande är att det samtidigt också är personligt. Det är ett berättande om självet och det personliga minnandet.

Berättandet om självet och minnandet

En undersökning av ett berättande om självet och minnandet kan man hitta hos Michael Baxandall i boken *Episodes. A Memorybook* (2010). Baxandall säger att det inte kan vara ovanligt att man tycker att ens själv är osammanhängande vid någon viss tidpunkt, i betydelsen att det kan vara svårt att se självet som någonting distinkt, någonting artikulerat, som en helhet. Baxandall använder sig av en analogi eller utvikning för att försöka klargöra självets och minnandets egenskaper i stället för att försöka definiera något som en "identitet". Hans analogi, sanddynen, handlar inte om vad som konstituerar en person, däremot nog om en del karaktäristiska hos medvetandet självt. Dynen är ändlig men har en utvidgad livstid, den är fortlöpande men föränderlig och dess transitiva identitet är inbäddad i en enhetlig struktur. I strukturen finns en internaliserad dokumentation av dess egen historia, något Baxandall kallar ett laminat, vilket inte är detsamma som det vi kallar ett minne. Den laminerade strukturen hos dynen är också ett ankare för dess stabilitet i tiden. Dess stadighet är ett villkor för att dynen ska kunna stå kvar, överleva och fungera. Dynen är responsiv gentemot

sina meddyner och fungerar även reflexivt gentemot sig själv och reflekterar med sin form vinden som är den aktör som formar den.

Om alltså självet i stället för att utgöra en stadig, oföränderlig identitet har karaktären av ett slags medvetandets laminat, som Baxandall hävdar, vad har detta för konsekvenser för hur glömska och minne interagerar, både vad gäller det individuella och det kulturella glömmandet och minnandet? För Baxandall utgör minnesarbetet ett komplext företag där olika typer av diskurser, prototyper, scheman och bakgrundsinformation påverkar den minnandets retorik som han självreflexivt analyserar i *Episodes*-boken. Han säger sig ha strävat efter att åstadkomma ett berättande som är mer analytiskt, där bitarna av ett reellt minnande exemplifierar typer och strukturer mer än en sammanhållen berättelse. Men så snart han skriver ner någonting ur minnet tar stoffets egensinniga krav och energi över, konstaterar han. Resultatet blir en retorik i en skala mellan den stora historien och den individuella historien, en skala som består av diskursiva scheman som kan ligga under ett eller tjuugo avsnitt i texten. De olika diskursiva typer han identifierat i sitt eget material är vinjetter som motsätter sig berättandet, lokala berättelser om en episod, syntetiska beskrivningar av det vardagligas textur inom en allmän ram, skisser av personer, frammanande av platser, samt förenklingar av sinnesförfattningar och känslor till rationella sammanfattningar. Han ställer sig frågan: vilken är relationen mellan de formellt nerskrivna sidorna och det mer flytande stoffet av drömmande, introspektion och känslan av ett själv? Hans svar blir att sidorna han skrivit ner är mer kristalliserade och ägnade att täcka något särskilt utvalt ämne. Samtidigt kommer de dock att sakna någonting vad gäller den tillgängliga kontextuella referensen inom ett visst valt fält.

Jag återvänder till frågan: Varför blir musik bortglömd? Och varför vill man återuppleva och återuppliva den bortglömda musiken?

I mitt eget fall kan jag konstatera att jag länge rört mig över ett gränsområde vad gäller populärmusik och annan populärkultur där olika positioner varierat. Populärmusiken, liksom annan populärkultur, även filmen, har för mig utgjort ett område där jag kunnat arbeta vidare med att försöka utforska och lära mig mer om olika populärkulturella fält, och mer än det, även kunnat investera

känslomässigt i dessa fält. Som även Ralf i sin beskrivning ovan är inne på tycks det handla om något slags fantasiidentiteter eller identifikationer av mer eller mindre tillfälligt slag som har någonting att göra med ens livsprojekt. Kanske handlar det om sätt att ladda upp, aktualisera och ge relevans åt det egna livsprojektet genom en blandning av sökande, skrivande och tänkande i frågor kring musik, artister, representationer, ikoner och fantiserande. Skivsamlingen hemma samt böcker om musik och film har bidragit till att sporra detta sökande. Som jag nämnde tidigare har jag betraktat mig som något av en allätare i fråga om musiksmak. Jag har tyckt om det mesta från pop och rock till jazz, klassiskt, världsmusik, blues, soul, country, easy listening och äldre populärmusikaliska genrer. Jag har haft en tydlig känsla av att jag som utforskare av populära musikgenrer och filmer kunnat tilldela mig själv uppgiften att söka spännande, gärna marginell, men också högst populär och "banal" musik. Det har i mitt fall betytt att jag kunnat röra mig mellan olika positioner, som "upptäcktsresande", fan, kritiker, samlare, novis, kulturforskare och författare - allt i syfte att utarbeta mer eller mindre tillfälliga kristalliseringar av för mig berörande, angelägen musik (och filmer). Här har ingått rörelser mellan skivor, skivbutiker, loppmarknader, skivantikvariat, skivtidningar, böcker och nätaffärer. Rörelsens energi har kanske kommit sig av känslan att området är så ofantligt att det egentligen överstiger den enskilda konnässörens, skivfantastens, "cratediggers" förmåga till överblick.

De känslor komplex som för min del har varit allra mest spännande att utforska på populärmusikens område har gällt nostalgi, sentimentalitet och exotism. Det har visat sig att de här känslor komplexen är mycket väl representerade i äldre populärmusik. Genrer där man särskilt tydligt kan finna de här känslorna har i mitt sökande efter äldre musik genom åren gällt framför allt amerikansk ragtime, argentinsk tango, portugisisk fado, men också American Popular Song och tidig jazz. Artister som attraherat mig har varit crooners som Al Bowlly och Frank Sinatra, torch singers som Billie Holiday och Ethel Waters, ragtimekompositörer som Scott Joplin och Artie Matthews, choro-kompositören Ernesto Nazareth, fadosångarna Amalia Rodrigues och Carlos do Carmo, tango-artisterna Carlos Gardel och Astor Piazzolla, den italienska

populära sångaren Carlo Buti, jazzbanden Jelly Roll Morton's Red Hot Peppers och McKinney's Cotton Pickers. Hos samtliga har de känslomässiga avtrycken musiken gjort stått i fokus. Nostalgi, sentimentalitet och exotism men också sensualism, existentiell ångest, melankoli, livsglädje och upprymdhet har bidragit till den starka resonans musiken har väckt hos mig.

Att jag inte har några personliga minnesbilder av de här artisterna medan de levde och verkade (undantagen är Sinatra och Piazzolla) har jag kunnat motverka genom att sångarna och instrumentalisterna finns inspelade på skiva. De tillhör inte heller de artister eller genrer jag har något starkare personligt minne av från min barndom eller ungdom. Jag har inget minne av Sinatra i föräldrarnas skivsamling, däremot nog av Glenn Miller, Rosemary Clooney och Edmundo Ros. Varför har de här artisterna blivit bortglömda? Har de blivit bortglömda? Det mesta av den musik vi spelade i radioprogrammen kan nog sägas falla under beteckningen bortglömd, men artister som Frank Sinatra, Billie Holiday, Scott Joplin, Carlos Gardel, Astor Piazzolla, Amalia Rodrigues är ju inte alls bortglömda, snarare fortsätter de att leva kvar i det kulturella minnet. Sinatra nu senast som en 3D-figur i scifi-filmen *Blade Runner 2049*. Graden av aktualitet är självfallet också beroende av exempelvis nationella indelningar av det kulturella minnet. En tangosångare som Olavi Virta lever kvar i det kollektiva minnet hos finländarna, men knappast mycket därutöver.

Frågan om det identitetsmässiga, vilket i musiksammanhang brukar kallas "the soundtrack of our lives" som är en blandning av kulturellt och personligt minnande, aktualiserades inom ramen för Sällskapet för bortglömd musik. Det leder även delvis fram till något som kunde kallas en anakron retrologi av det slag som Hyltén-Cavallius identifierat (ordet retrologi betecknar ett system för återkallande i minnet). Samtidigt finns det också alldeles tydligt element av en mer diakron ansats i det Sällskapet för bortglömd musik arbetat med. Enligt Hyltén-Cavallius utmärks en anakron retrologi av att fenomen ordnas i ett före och ett efter, ett äldre och ett yngre, möjligen också orsak och effekt. En diakron retrologi skapar samband, åstadkommer kopplingar och stakar ut platser där retrologisten själv kan vara med i händelsekedjan. Den diakrona retrologin skapar diakrona länkar, den visar hur det är genom att

säga hur det var. Den berättar vilka människorna är genom att peka mot vem de varit. Den är fokuserad på kopplingar och kontexter och pekar mot affiniteter mellan saker som händer och fenomen. Den anakrona retrologin undviker enligt Hyltén-Cavallius att peka ut mer storskaliga samband och är i stället intresserad av tillfälliga och oförutsedda kopplingar, där retrologisten själv blir synlig, *en passant*, som en gäst i en entréhall. Om den diakrona retrologin är ute efter förklaringar och förståelse är den anakrona retrologin intresserad av känslor, påpekar Hyltén-Cavallius.

Det går alltså inte att säga entydigt vilken typ av retrologi Sällskapet i sitt arbete skulle representera. De två formerna tycks här blandas, liksom också minnandet och glömskan hela tiden blandas i de processer som jag diskuterat. Det här överensstämmer med den vändning som skett hos Hyltén-Cavallius i hans senare arbete om retrologier som skapats av människor engagerade i den musik som gjordes under det sena 1960-talet och det tidiga 1970-talet. Här är det inte längre det anakrona och det diakrona i sig som står i fokus utan de olika sätt varpå erfarenhet och utopi, fragment och retrologier, känslor och nätverk kan sammankopplas. Han kallar alla sådana sammansmältningar av fragment eller kvarlevor från det förflutna, utan att göra skillnad mellan berättelser, frisyrier eller ljudlandskap, för retrologier. Med begreppet retrologi vill han understryka att det handlar om processer i nuet som binder samman och separerar fragment från det förflutna. Berättelser kan vara *ett* slags sammanbindande, klangen kan vara ett annat, skriver han.

Musiken har skapat och skapar ständigt ett spelfält där olika nätverk sammankopplats och där speciella tidsrum kan utformas. Hyltén-Cavallius talar om fragment av musik som i vissa fall fogats samman oftare än andra och som därmed gjort att de sammansättningarna över tid blivit mer stabila. Sådana sammanfogade fragment kan också våra spellistor för Sällskapet för bortglömd musik anses utgöra. Det finns, som Ralf var inne på, ett element av konnässörskap, en känsla av vikt och värde i det sätt varpå man kan lyfta fram det bortglömda, det som betraktats som förbrukat och banalt. Man skapar helt enkelt en motbild eller motbilder i det musikaliskas former, någonting som ligger bortom det som betraktas som mainstream. Den processen kan föda en känsla av exklusivitet och i värsta fall till och med arrogans. Som Ralf

skriver har det bortglömdas ”annorlundahet” en säregen laddning. Kulturella lämningar av sådan art är, som han säger, i osynk med samtiden, de bär vittne om en verklighet som gått förlorad. Att vara i osynk med sin samtid, att vara en främling i tiden är en väletablerad metafor i konstnärliga sammanhang (jfr Brian Wilsons låt *I Just Wasn't Made For These Times*, från Beach Boys LP *Pet Sounds*). Samtidigt kan man konstatera att den som söker återuppleva och återuppliva bortglömda gårdagar så som vi gjorde i Sällskapet för bortglömd musik kan råka ut för något som Michael Baxandall beskriver i codan till *Episodes*: gårdagen kan börja kännas som en främling eller som främlingar, ett tidigare själv kan börja titta fram, förbittrat över att man inte lyckats återuppliva det tillräckligt noggrant. Komplexa, ambivalenta känslor av det slaget tror jag gör att de retrologier som man eventuellt lyckats vaska fram också alltid i samma stund riskerar att försvinna, i ett ständigt spel mellan glömska och minnande som kommer att fortsätta så länge ens medvetande tillåter det.

Källor

Radioserien Sällskapet för bortglömd musik på Radio Vega 1996 sändes enligt följande: 1. Vaudeville, variety och cabaret 6.6.1996, 2. Broadway 13.6.1996, 3. Torch Singers 20.6.1996, 4. Crooners 27.6.1996, 5. Udda vokalister 4.7.1996, 6. The Sweet Bands 11.7.1996, 7. The Jazz Dance Bands 18.7.1996, 8. Hornblowers 8.8.1996, 9. Udda jazzklanger 22.8.1996, 10. Novelty, piano-impressionism 29.8.1996, 11. The Hawaiian Craze 5.9.1996, 12. Good Time Blues 12.9.1996. Skivlistor och puffar för programmen i radioserien hos författaren.

Andtbacka, Ralf. E-post till författaren 6.1.2018.

Litteratur

- Baxandall, Michael (2010): *Episodes. A Memorybook*, London: Frances Lincoln
- Carpelan, Bo (1993): *Urwind*, Helsingfors: Schildts
- Hyltén-Cavallius, Sverker (2006): *Tillbaka till framtiden? Retrologi och retorik i framtidsnostalgin*, opublicerat paper uppläst vid en session om anakronism vid den nordiska etnologikongressen i Stockholm 14–17 juni 2006
- Hyltén-Cavallius, Sverker (2014): *Retrologier. Musik, nätverk och tidrum*, Höör: Symposion
- Incredibly Strange Music* (1993), vol 1, red. Vivian Hale & Andrea Juno, San Francisco: Re/Search
- Incredibly Strange Music* (1994), vol. 2, red. Adrienne Juno, San Francisco: Re/Search
- Klinkmann, Sven-Erik (2003a): "Amélie mellan fantasi och turistisk verklighet", *Kulturella Perspektiv* 2/2003, s. 14–32
- Klinkmann, Sven-Erik (2003b): "Nostalgiska strategier i filmen *Il Postino. Människan och tiden*", i *Time and Humanity*. red. Nils G. Holm & Ulrika Wolf-Knuts. Åbo: Åbo Akademis tryckeri, s. 93–124
- Klinkmann, Sven-Erik (2007): "Retro Icons and Anachronistic Artists", i *History of Stardom Reconsidered*, red. Kari Kallioniemi, Kimi Kärki, Janne Mäkelä & Hannu Salmi. Turku: International Institute for Popular Culture, s. 16–22 (<http://iipc.utu.fi/reconsidered/>)
- Klinkmann, Sven-Erik (2006): "Synch/Unsynch", i *Off the edge. Experiments in Cultural Analysis*, red. Orvar Löfgren & Richard Wilk. Copenhagen: Museum Tusulanum, s. 81–87

”Och en dag ska alla knän böjas” – ett teologi-dialogiskt montage om social orättvisa

---

Mikael Lindfelt

Vår samtid är minst sagt orolig. Det finns oerhört många fenomen som skulle förtjäna uppmärksamhet, många resonemang som kunde utvecklas och minst lika många som borde granskas kritiskt. Utrymmet är dock begränsat och jag får helt enkelt anpassa mig till att det inte är möjligt att belysa samtiden i en tematisk essä. Jag har därför valt ett tema med några möjligen oväntade materiella ingångar. Jag väljer att belysa fenomenen av social orättvisa utifrån en mix av teologisk analys och idrottskulturellt skeende.

Syftet med den valda ingången är tvåfaldigt: dels vill jag vända mig till och utgå från sfärer i vårt moderna västerländska samhälle som inte riktigt förefaller tas på allvar, varken som relevansfaktorer eller seriositetsmarkörer, dels vill jag kritiskt granska denna slentrianmässiga attityd. Den idrottskulturella sfären uppfattas väl närmast som en aspekt av populärkulturen och/eller underhållningsindustrin – vilket inte sällan uppfattas liktydigt med en svordom i de akademiska finrummen.

Teologin i sin tur har långa akademiska traditioner, nästintill så att man kan hävda att de moderna universiteten har sin upprinnelse i den kristna klostertraditionen. I vår egen närmiljö är såväl

Uppsala universitet (grundat 1477) som Åbo Akademi (grundat 1640) intimt knutna till den lutherska reformatoriska traditionen. När exempelvis reformationen ifrågasattes av starka katoliserande krafter under Johan III:s maktperiod (särskilt 1570–1593) spelade återupplivandet och stärkandet av Uppsala universitet en central roll. Efter Johan III:s död (1592), med en katolsk arvtogare i sonen Sigismund i givakt, står Uppsalamötets anslutning till reformationens bekännelsesdokument 1593 som en given portvakt som pekar i riktning mot att också universitetet måste lika fullt stödjas som bevakas (Klinge 1987, 25). I det privilegiebrev som hertig Carl undertecknade för Uppsala universitets del 1595 fastställs att universitetet nu var ”en academia af vår religion”. För att bli utnämnd till professor vid detta universitet måste personen vara ”examinerad och gillad till religion och lärdom” (Frängsmyr 2001, 64). Motsvarande markörer finner vi även i Åbo Akademis tidiga historia (Lindroth 1975, 51–52; Klinge 1987, 79; Laasonen 2000, 98; Frängsmyr 2001, 65–67).

Samtidigt är det knappast en underdrift att säga att teologins akademiska status inte längre är den samma som på 1500- och 1600-talen, när teologin ansågs vara ”regina scientiam”. Numera är teologin detroniserad och får finna sig i att vara i utkanten av humaniorasektorn. Teologin tvingas, liksom andra humanistiska ämnen, ständigt göra sig gällande i ett givet nationellt nyttighets- och relevansparadigm, innovationsparadigmet – med varierande framgång.

Att det finns mer att hämta från dessa två ”under-dog”-sammenhang hoppas jag ska stå klart i slutet av min essä. Jag kommer att göra en explorativ, gränsöverskridande montagestudie som aktualiserar ett idrottskulturellt skeende som kan sägas vara ”pågående presens”. Jag blandar fack-teologiska resonemang med småpoetiska expressioner och söker efter bärande tematiska element. Den strukturerande metoden är komparativ snapshot-analys med inslag av teoretiskt flanörskap.

Religiöst montage

Snapshot 1:

Jag är tonåring, antagligen i samma ålder som min son är nu – kring 15 år. Morgonen är en kamp om att få tankarna och känslorna riktade mot dagen. Där hemma är allt som vanligt, morgonmål tillreds och äts, oftast under tystnad. Radion står på, Radio Vega, förstås. I vår familj vill föräldrarna lyssna till den dagliga morgonandakten, prick klockan 07.25. Ofta en psalm, varvad med fromt religiöst prat och en psalm igen. Psalmerna långt ifrån moderna, ofta med ett tempo i den långsammare ändan av spektret och sjungen med allvarsamma stämmor. I mitten av 1980-talet.

Jag har en ambivalent inställning till psalmer, antagligen förknipad med hur svårt det var att förena det högravande och stela med de känslor som myllrade i tonårskroppen. Med åren har jag lärt mig att uppskatta psalmer något mera, men fortfarande tvingas mitt känsloregister in på den negativa sidan när psalmer spelas i radion eller tv:n. Jag vill på inget sätt hävda något rationellt i min reaktion. Snarare är det känslomässiga det givna, men vilka känslor som orgelns brus och hur psalmer sjungs/sjöngs är mer intressant. För mig är associationen mellan psalmernas värld och min känslövärld knuten till mitt eget uppvaknade intresse för den kristna tron under tonåren. I de sammanhang jag bjöds in till var gränsdragningen mellan andligt och världsligt relativt skarp, och det som erbjöds i de andliga sammanhangen var ganska nödortfött för en ung kille som älskade att lyssna på melodisk 80-tals västkustrock: Toto, Journey, Foreigner, Asia bara för att nämna några. Med åren blev det bättre, må det sedan tillskrivas tilltagande sekularisering i de kretsarna eller inte.

Den världen var givetvis inte så renons på nyanser som den nu framstår i min enkla skiss, men jag behöver förenkla den för att lyckas peka ut bakgrunden till min emotionella belägenhet. Det fanns också undantag, och därför sätter jag nu fokus på det undantaget. En psalm stack nämligen ut ur mängden, en psalm som berörde. Inte för att den var ”modern” på något särskilt sätt utan för att formspråket var lite annorlunda. Ja, för att vara en psalm är den faktiskt ganska modern. Den tonsattes 1975. Att den psalmen sjöngs med ett stigande crescendo fångade mig. Det var

därför inte texten som tog tag i mig utan tonsättningen, fantastiskt formad av den svenska författaren, trubaduren och kompositören Börge Ring. Psalmen ”För att du inte tog det gudomliga” är nr 87 i vår finlandssvenska psalmbok.

1. För att du inte
tog det gudomliga
dig till krona,
för att du valde
smäleik och fattigdom
vet vi vem Gud är.

4. Därför skall alla
sargade, döende,
alla de dömda,
säga med alla
heliga, saliga:
Jesus är Herre.

2. För att du lydde
fram till det yttersta -
döden på korset,
vet vi vad seger,
vet vi vad väldighet,
vet vi vad Gud är.

5. Därför skall alla
världar och varelsor,
allt som har varit,
är och skall komma,
en dag bekänna det:
Jesus är Herre.

3. För att du nedsteg
hit till de plågade,
hit till de dömda,
vet vi att ingen
ensamhet finnes mer,
vet vi var Gud är.

Texten är en kristen klassiker. I vår psalmbok är den placerad till fastetiden, det vill säga till förberedelserna för en av den världsvida kyrkans största högtider, påsken. Texten är skriven av den svenska teologen Olov Hartman. Den är poetisk, fylld med den kristna dogmatikens rotmetaforer och byggd på kenosis-teologins grundmönster. Detta grundmönster uttrycker hur ödmjukhet och beredskap för meningsfullt lidande är en grundattityd hos Kristus som synliggör medkännande med människor som är utstötta och marginaliserade (Sobrinó 1987, 141–142). Den attityden är samtidigt förbunden med ett hopp om upprättelse: kenosis är i grund och botten byggd på högkristologisk tematik som börjar med en nedgång som övergår i uppgång (Sigurdson 2009, 177), den fördolda gudens form i den ödmjuka tjänande gudens gestalt, utmynnande i en eskatologi med både hopp och fullbordad rättvisa. Till skillnad från en gängse inkarnationsteologisk inramning som främst betonar den kristna Gudens människoblivande och erkännande av

det mänskliga livets villkor för all gudskunskap (Kärkkäinen 2013, 88), är kenosis-tematiken definitivt mera dialektisk i sitt samtidiga tema av självutgivelse och offer å ena sidan och triumfalisk vision å andra sidan. Kenosis framstår som inkarnation som tematiskt förenas med soteriologin och eskatologin (Kärkkäinen 2013, 164–167).

Alfa och Omega vävs samman i kosmisk balans. Kristus står för Ernst Blochs hopp-filosofi och Immanuel Kants framtida rättvisans rike – samtidigt. Helt i samma tonläge med hur professorskollegan och numera ledamoten i Svenska Akademien, Jayne Svenungsson, beskriver huvudfåran i den gammaltestamentliga profettrationen. Det eskatologiska är ett här och nu, ett motiverande fokus *för hur vi ska skapa social rättvisa, en balansakt mellan minne och hopp* (Svenungsson 2014, 20, 24–25, 27–33). Framtiden är inte något oundvikligt utan alltid något som skapas av de möjligheter som finns förhanden. På den tanken bygger den profetiska traditionen, menar hon, och fortsätter: ”Det är i detta ljus man ska förstå profeternas upptagenhet med framtiden: inte som ett förutsäggande av en redan bestämd framtid, utan som en maning till folket att välja Guds väg i nuet och därmed bidra till att frambringa en annorlunda framtid” (Svenungsson 2014, 31).

Om det eskatologiska motivet blir en motiverande faktor för kampen för ett rättvist samhälle i nuet, innefattar kenosis-tanken andra etiska perspektiv som inte är helt oproblematiska. Om kenosis-tanken uppmuntrar till självutgivande omsorg för medmänniskan, är det mer än klart hur man förväntar sig att en kristen människa bör förhålla sig till sina medmänniskor. Det underliggande imperativet skapar ideal. Om denna tanke därtill inramas av en atomistisk människosyn som samspelar med ett maktperspektiv, riskerar kenosis-tanken att bli ett effektivt redskap för att utnyttja människor som redan inkapslats i en tradition av vårdande och omsorg. Kenosis-tanken riskerar med andra ord att bli ett ideal som främst föreställs gälla kvinnor, vilket bland andra Anna Mercedes framhåller i sin feministiska analys av kenosis-tanken (Mercedes 2011, 3). Därför måste maktperspektivet aktualiseras i alla de fall där kenosis-tanken görs imperativt.

Om kenosis-tanken däremot bryts ur ett sådant atomistiskt perspektiv för att i stället grundläggas i en mera relationell-etisk ontologi, där sårbarhet och relationellt beroende är givna

utgångspunkter för det mänskliga, får också självutgivandet – som Joseph Sverker framhåller i sin analys – en helt annan etisk karaktär (Sverker 2017, 203–225).

Låter man kenosis-tanken primärt vara kännetecknande för en soteriologisk grundstämning, väl förenlig med Sverkers betoning av det relationella perspektivet, är vi tillbaka i den position som Olov Hartmann hade i tankarna när texten växte fram. Hans text är inspirerad av den nytestamentliga kenosis-hymnen som vi finner i Filipperbrevet kap. 2:6–11. Den anses vara den äldsta bevarade hymnen i kristen tradition. Bekännelsen att Jesus är Herre är den tidiga kyrkans mest grundläggande bekännelse, gränsen för den kristna tron, själva Kriteriet.

Olov Hartman är mestadels trogen originaltexten, men på ett ställe låter han det i traditionen formade bli ordlös bakgrund. Psalmens crescendo, i originaltexten, fångar in människans föreställda reaktion inför Kenosis-hymnens majestätiska fullbordan och är inbyggd i en soteriologisk läsning av hymnen. Orden tar tag i människans respons på Guds handlande som en lovsång: ”för att alla knän skall böjas/.../ i himlen, på jorden och under jorden”. Samma grundmetafor om hur knän ska böjas hittar vi också i Romarbrevet kap. 14:11, och där med ännu tydligare koppling mellan eskatologisk vision och social rättvisa – ett tema som under de senaste åren också vuxit fram inom den lutherska traditionens teologiska etik (Grenholm 2014, 251–286).

Idrottskulturellt montage

Snapshot 2:

Charlottesville, Virginia, ungefär två timmars körväg sydväst om Vita huset, Washington D.C. Den 12 augusti 2017 blir den lilla staden föremål för västvärldens uppmärksamhet. Bakgrunden är stadens beslut att flytta statyn av Robert E. Lee, den berömda sydstatsgeneralen och slavägaren. Statyn har kommit att symbolisera rasism och kränkande diskriminering. Beslutet gjorde staden snabbt till en vallfartsort för högerextremistiska organisationer, och den dagen, den 12 augusti, drabbar högerextremisterna samman med antirasistiska motdemonstranter. En kvinna dog, många skadades svårt.

Redan samma dag gör president Donald Trump sitt första uttalande där han fördömer våld på båda sidorna, med en lika förutsägbar stormvåg av kritik. Två dagar senare tar presidenten avstånd från den högerextremistiska våldsideologin för att igen, dagen därpå, den 15 augusti, hamna i blåsväder för att hans uttalanden än en gång hade svängt till ett vagt försvar av de människor som ville ha kvar statyn av Robert E. Lee.

Den allmänna kritiken är hur intressant som helst, men jag väljer att följa upp ett speciellt spår, ett spår som har en lite längre historisk bakgrund men som med avledning av händelserna i Charlottesville och Trumps uttalanden fick ny luft under vingarna.

Huvudpersonen i det spår jag följer heter Colin Kaepernick, ett afro-amerikanskt NFL-proffs, kvartsback i San Francisco 49:ers. Hans ögon hade öppnats för den ständigt ökande polisbrutaliteten mot mörkhyade människor som ett uttryck för fortsatt öppen rasism i det amerikanska samhället. Han söker sig till de rötter han har i sin närmiljö, och blir inspirerad av den så kallade *Black Lives Matter*-rörelsen. Den har i sin tur bakgrund i både *Black Power*-rörelsen på 1960- och -70-talen och i vidare mening i medborgarrättsrörelsen, främst personifierad i Martin Luther King.

Den 26 augusti 2016 – ganska exakt ett år före händelserna i Charlottesville – ger Kaepernick en så kallad post-game intervju. Han säger:

I am not going to stand up to show pride in a flag for a country that oppresses black people and people of color. To me, this is bigger than football and it would be selfish on my part to look the other way. There are bodies in the street and people getting paid leave and getting away with murder: I'm not going to stop until I feel like that [the American flag] represents what it's supposed to represent.

(Wyche 2016)

Efter intervjun gör Kaepernick två saker. För det första inleder han en välgörenhetskampanj där han lovar donera 100 000 dollar i 10 månaders tid till organisationer som arbetar mot rasism och diskriminering (Biderman 2016). I september 2017 blir han vald till NFL:s Week One MVP (most valuable player) för sitt välgörenhetsarbete. För det andra inleder han en ordlös handlingsprotest. Kaepernicks tysta protest går ut på att knäböja när USA:s nationalhymn sjungs

vid inledningen till NFL-matcherna. Enligt hans egen utsago var tanken med knäböjandet närmast att hitta en värdig form för att protestera. Tillsammans med lagkompisen Eric Reid förklarar de sin aktion med att säga "We chose to kneel because it's a respectful gesture. I remember thinking our posture was like a flag flown at half-mast to mark a tragedy" (Reid 2017). När första spelomgången inleddes hade 11 andra spelare antagit den tysta protesttraditionen. Flera spelare anslöt till "taking a knee"-protesten efter att Trump blev vald till president den 13 november 2016. I Augusti 2017 blir Cleveland Browns spelare Seth Devalve den första vita spelaren som går med i den växande protestaktionen (Joseph 2018).

Händelserna i Charlottesville inföll i anslutning till den tredje spelomgången i 2017–18 års NFL-serie, och efter Trumps uttalanden kunde man räkna med över 200 spelare som deltog i "taking a knee"-aktionen under nationalhymnen. Den mest synliga protesten inföll inför matchen mellan Baltimore Ravens och Jacksonville Jaguars som spelades som ett gästspel på nationalarenan Wembley i London. Den 24 september 2017 – inför 80 000 åskådare – knäböjer 27 spelare under nationalhymnen The Star Spangled Banner för att sedan stående åhöra God Save the Queen (Sweeney 2017). Den som är förtrogen med hur The Star Spangled Banner varje år inleder Super Bowl (NFL-finalen), med stridsplan som flyger över arenan till de sista långa tonerna och den nationalism som bakas in i den scenen, förstår också vidden av det subversiva sprängstoff som laddas upp. President Trump uppmanar samma dag NFL-lagens ägare att avskeda alla spelare som deltar i denna protestaktion (*USA Today* 25.9.2017).

Från Colin Kaepernick's tysta protest har "taking a knee"-protesten spritt sig till andra idrotter i USA: fotboll, korgboll, baseball och ishockey med många röster som för ovanlighetens skull bejakar rätten för idrottare att ta ställning i politiska frågor. Inom europeisk fotboll har åtminstone en synlig solidaritetshandling utförts. Inför den tyska Bundesligamatchen mellan Hertha Berlin och Schalke 04 ställde sig hela hemmalaget på knä vid matchstarten den 14 oktober 2017 (Rapaport 2017).

Protesterna har också spridit sig till politiska kretsar och underhållningsindustrin. De mest kända är måhända president Barack Obama som försvarar Kaepernicks rätt att uttrycka sin oro

för utvecklingen i samhället och Stevie Wonder som tillsammans med sin son knäböjer under sin spelning den 23 september på *Global Citizen Festival* (en festival som motverkar extrem fattigdom) i Central Park, Manhattan, New York med orden ”Tonight, I’m taking a knee for America”. Också en stor sponsor för hela NFL, Nike, har tagit ställning för idrottarnas rätt att tala politiskt. I ett enkelt men slagkraftigt utlåtande fastslår Nike som det första stora företaget att ”Nike supports athletes and their right to freedom of expression on issues that are of great importance to our society” (Roberts 2017). Detta sker redan dagen efter de stora slagordens dag, den 25 september 2017.

Givetvis är detta fenomen både komplext och nyansrikt – med trådar i ett otal riktningar. Och en soppa. När president Trump ger sina råd till hur NFL-ägarna bör agera, och fastslår ”Get that son of a bitch off the field right now, out, he’s fired. He’s fired!” (Graham 2017) och förklarar att detta inte har något att göra med rasism är soppan nästan klar. Helt färdig blir den när vicepresident Mike Pence antrår scenen den 8 oktober 2017 i matchen mellan Indianapolis Colts och San Francisco 49ers för att kort efter matchinledningen avlägsna sig från arenan med orden: ”because President Trump and I will not dignify any event that disrespects our soldiers, our Flag, or our National Anthem” (Tatum 2017) – ja, då är soppan helt klar.

Men den sjuder fortfarande, soppan. Förhandlingar har pågått i kulisserna efter de hektiska veckorna i slutet av september och början av oktober 2017. Ett resultat av dessa förhandlingar är att NFL-klubbarnas ägare har gett ett gemensamt policy-utlåtande (två ägare avstod från röstning), där de uttrycker ett slags kompromiss. De lovar att tillsammans med spelarna jobba för ökad social rättvisa på lokalt plan. Utlåtandet inleds med följande formuleringar:

The policy adopted today was approved in concert with the NFL’s ongoing commitment to local communities and our country --- one that is extraordinary in its scope, resources, and alignment with our

players. We are dedicated to continuing our collaboration with players to advance the goals of justice and fairness in all corners of our society.

The efforts by many of our players sparked awareness and action around issues of social justice that must be addressed. The platform that we have created together is certainly unique in professional sports and quite likely in American business. We are honored to work with our players to drive progress.

It was unfortunate that on-field protests created a false perception among many that thousands of NFL players were unpatriotic. This is not and was never the case.

(“Roger Goodell’s statement on national anthem policy” 23.5.2018)

Samtidigt stipuleras att spelarna avstår från ”taking a knee”-protesten. Ingen ska tvingas stå under nationalhymnen, men alla på arenan förväntas göra det. Vill man inte stå under hymnen kan man, enligt policy-utlåtandet, bli kvar i omklädningsrummet under hymnen.

Följetängen lär fortsätta så länge som president Trump markerar sin närvaro. NFL-spelarnas takorganisation, NFLPA, har tagit ställning till det nya policy-utlåtandet. NFLPA hävdar att överenskommelsen tillkommit utan deras medverkan och att den strider mot ”the principles, values and patriotism of our League” (*NFLPA Statement on New Anthem Policy*, 2018). New York Jets ägare Christopher Johnsson lovar för sin del att betala de böter som protesterande spelare utsätts för från NFL:s sida samtidigt som vicepresident Mike Pence i ett twitter meddelande menar att NFL-ägarnas beslut är en seger för presidenten, fansen och USA (Reyes 2018; Twitter, Mike Pence). ”To be continued”, som det så elegant heter.

Det är helt klart att man reser sig för att visa respekt. Man reser sig för att hylla någon, och i idrottssammanhang är praxisen kring så kallade ”stående ovationer” en kombination av respekt och hyllning. Precis som vi i våra akademiska sammanhang gör när vi bevittnar akademisk procession och på samma sätt som medlemmarna i en församling reser sig inför en kyrklig procession eller för att lovsjunga den allsmåttiga guden. För att förstå kraften i ”taking a knee”-handlingen måste vi föreställa oss att

någon i stället skulle ha knäböjt i samband med en akademisk procession i protest mot Undervisnings- och kulturministeriets nedskärningar för utbildning eller att någon, när Vårt Land ljuder under självständighetsdagen, skulle knäböja för hur orättfärdigt våra myndigheter behandlar asylsökande flyktingar.

Teologiskt montage

För den skolade teologiska blicken är dessa två snapshots inte särskilt olikartade, snarare tvärtom. För vi samman dessa två snapshots får vi några intressanta tanke- och handlingsfigurationer som samtidigt binder samman och gör skillnader mellan:

- Religion som föreställningar och praxis – teologi
- Politik – nationalism
- Idrott – underhållning

I ett historiskt perspektiv ser vi en lång utveckling där den triad som hölls samman till exempel i det romerska riket under den tidiga kyrkans tid (religion – politik – idrott) senare fallit sönder i olika sfärer. Hur ofta hör man inte ogenomtänkta uttalanden om att religion inte ska sammanblandas med politik, eller politik inte ska sammanblandas med idrott, eller idrott inte ska sammanblandas med religion. Denna renodlingsideologi med starka rötter i 1600-talets samhällsfilosofi har givetvis sina förtjänster, men är också ett effektivt maktmedel för att tysta ner och särskiva religiösa, estetiska, moraliska och ideologiska röster som ovidkommande för politik, ekonomi och makt (Kurtén 2014, 9–11; Portin 2016, 1–11). Inom ekonomins sfär har särskilt Amartya Sen otaliga gånger framhållit hur ohållbart det är att den ekonomiska sfären alltför lättvindigt föreställs friställd från etiska aspekter (Sen 1987, 2009). De senaste årens utveckling inom den systematiska teologin har tydligt fokuserat på att bearbeta en sådan särskrivningslogik inom den politiska teologins sfär, men på olika sätt. Skiljelinjen har ofta formulerats i distinktionen mellan ”politisk teologi” eller ”teologisk politik” – en distinktion som ger olika betydelse åt kyrkans politiska roll som aktör (Svenungsson 2014, 30).

I en sådan särskrivningsstrategi kommer en eskatologisk Kristushymn inte att vara intressant utan närmast ett ytterst marginellt fenomen. Eskatologin i sig kommer att missförstås som varandes önsketänkande futurologi i stället för att framstå som visionär samhällskritik med motiverande handlingspotential. I en sådan särskrivningsstrategi kommer idrottares politiska ställningstagande inte att rubba den givna nationalism som hen föreställs hylla under rubriken ”underhållning”.

Särskrivningen av religion och politik är ett nyckelaxiom i framväxten av både den politiska ordning som utgår från nationalstater och den politisk-ekonomisk-ideologiska struktur vi kallar för det liberala och nyliberala samhället. Särskrivningen av idrott och politik är ett nyckelaxiom i alla försök att osynliggöra politisk-ideologiska, ekonomiska och underhållningsrelaterade perspektiv till förmån för mera accepterade pedagogisk-moralfostrande perspektiv. I den andra snapshoten är det mer än tydligt hur banden mellan både idrott och politik rent generellt binds samman och hur elitidrott i synnerhet är knuten till ett nationalstatligt projekt. Att internationell organiserad elitidrott från första början är en medveten strävan att hylla nationalismen som nyckel för en global värld finns inskrivet redan i den olympiska rörelsens ideologiska fält av rörelsens så kallade upphovsman, baron Pierre de Coubertin. För honom var idrotten ett medel för allt från uppväckandet av klassiska antika skönhets- och harmoniideal till stärkandet av en framväxande nationalism, modern ungdoms- och manlighetskult, en demokratisk fredsrörelse med sekulär-religiösa visioner om en ny stark, vital, livskraftig och enad mänsklighet. Den vägen går via upphöjandet av den nationella flaggan till symbol för den nya världsordningen:

To achieve these goals in our secular age, only one religion was open to us. The national flag, the symbol of modern patriotism being raised on the pole of victory to honor the winning athlete – that was what would keep the faith alive at the newly rekindled hearth

(De Coubertin 2000 [1929], 573).

Särskrivningen mellan idrott och religion är ett nyckelaxiom i alla försök att göra idrott till en ideologisk amöba och därmed

osynliggöra den symbolvärld med djupt religiöst färgade nyanser som bakas in i hyllningar, narrativ och helgonlegender, ett axiom som också är invävt i den olympiska rörelsens ideologi. Officiellt är den olympiska rörelsens ideologi, dess "olympism" fortfarande knuten till ett värdefostrandande perspektiv (*Olympic Charter: Fundamental Principles of Olympism*, § 1–2).

Särskrivningar må ha sina poänger, men riskerar alltid att dölja underliggande strukturer. Den idrott vi känner till är alltid inbäddad i kulturella förståelser. Idrott är alltid tolkad, förkroppsligad och sociokulturellt använd. Alla som fördjupar sig i idrottens rikt kulturella värld vet hur starka emotionella och symboliska värden vävs in i den enkla regelbaserade verksamhet som förvandlar tid och rum till en arena för drömmar, lojaliteter, hopp, kärlek och lidelse, men som också öppnar upp för maktkritik och krav på social rättvisa – givet att man förstår det språk som talas och den kultur som gestaltas.

Det är därför som idrott haft och fortfarande har politisk, ideologisk, nationell, och i allt högre grad kommersiell och turismbefrämjande betydelse (Book & Carlsson 2008). Idrottskulturen i både dess elit och bredd brukas och utnyttjas i alla möjliga slags syften – och idrottskulturen är i en viss mening också öppen för att själv utnyttja dess brukspotential (Lindfelt 2012). Det är därför president Trump är så rasande. Kampen mellan att hedrande stå eller knäböjande markera ett motstånd under det att The Star Spangled Banner ljuder i förgrunden är en kamp om tolkningsföreträde för hur idrott nyttogörs och förkroppsligas socialt. När kvartsbacken Colin Kaepernick böjer knä gör han en annan tolkning än president Trump. Utan ord säger han: "I have a dream".

Kontrasten mellan att knäböja under The Star Spangled Banner och resa sig för God save the Queen är inte skillnaden mellan snapshot 1 och 2. Likhetererna är betydligt större, eftersom båda bilderna artikulerar hur knäböjandet härbärgerar en vision om social rättvisa. Tolkad genom den centrala ådra som den judisk-kristna profetiska traditionen framhåller är båda dessa snapshots barn av samma anda, eller åtminstone kusiner. Snapshot 1 artikulerar eskatologins relevans för vår samtid i en religiös språkdräkt på ett sätt där både rum, plats, språk och tidslighet genomsyras av kristen vision. Snapshot 2 artikulerar eskatologins relevans utifrån

en upplevd känsla av orättvisa utan att explicita religiösa konnotationer iscensätts, utan att teologisk läsförståelse byggs in i narrativet. Likafullt tar båda bilderna oss på en likartad upptäcktsfärd där grundläggande erfarenheter av att vara människa aktualiseras. Den teologi jag knyter an till är i grunden öppen för att tala om Gud och Guds verkande i hela världen.

Essän utgår från Mikael Lindfelts föreläsning vid professorsinstallationen i systematisk teologi vid Åbo Akademi den 10 november 2017.

Litteratur

- Book, Karin & Carlsson, Bo, red. (2008): *Idrott och city-marketing. Malmö Studies in Sports Sciences*, Malmö: Idrottforum.org
- De Coubertin, Pierre (2000 [1929]): *Olympism. Selected Writings*, red. Norbert Müller. Lausanne: International Olympic Committee
- Frängsmyr, Tore (2001): *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del 1: 1000–1809*, Stockholm: Natur och kultur
- Grenholm, Carl-Henric (2014): *Tro, moral och uddlös politik. Om luthersk etik*, Stockholm: Verbum
- Klinge, Matti (1987): *Helsingin yliopisto 1640–1990. Osa 1: Kuninkaalinen Turun akatemia 1640 – 1808*, Helsinki: Otava
- Kurtén, Tage (2014): *På väg mot det postsekulära. Tankar under 15 år*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Kärkkäinen, Veli-Matti (2013): *Christ and reconciliation. A Constructive Christian Theology for the Pluralistic World. Volume 1*, Grand Rapids & Cambridge: William B Eerdmans Publishing Company
- Laasonen, Pentti (2000): *Finlands kyrkohistoria 2: åren 1593–1808*, Skellefteå: Artos
- Lindfelt, Mikael (2012): ”’Utän naiv lekfullhet kan idrott inte vara till nytta’ – om idrotts(tro)värdighet mellan nytta och nöje”, i *Är idrott nyttigt? En antologi om idrott och sambällsnytta*, red. Johan Hvenmark. Stockholm: Sisu idrottsböcker, s. 30–62
- Lindroth, Sten (1975): *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*, Stockholm: P.A. Norstedt & söner

- Mercedes, Anna (2013): *Feminism and Christ's Self-Giving*, London: T&T Clark
- Portin, Fredrik (2016): *Med hopp om en okänd framtid. Förutsättningar för en inklusiv offentlighet utifrån Bruno Latours och Alasdair MacIntyres tänkande*, avhandling, Åbo: Åbo Akademis förlag
- Sen, Amartya (1987): *On Ethics and Economics*, New York: Basil Blackwell
- Sen, Amartya (2009): *The Idea of Justice*. Cambridge: Harvard University Press
- Sigurdson, Ola (2009): "Kristologi", i *Systematisk teologi. En introduktion*, red. Mattias Martinson, Ola Sigurdson & Jayne Svenungsson. Stockholm: Verbum, s. 167–187
- Sobrino, Jon (1987): *Jesus in Latin America*, Maryknoll: Orbis
- Svenungsson, Jayne (2014): *Den gudomliga historien. Profetism, messianism & andens utveckling*, Riga: Glänta
- Sverker, Joseph (2017): *Constructivism, Essentialism, and the Between: Human Being and Vulnerability in Judith Butler, Steven Pinker and Colin Gunton*, avhandling, Uppsala: Uppsala University Press

Internetkällor

- Biderman, Chris (2016): *USA Today* 20 september <https://ninerswire.usatoday.com/2016/09/20/colin-kaepernick-to-donate-100k-a-month-for-10-months/> [hämtad 11.10.2017]
- Graham, Bryan Armen (2017): *The Guardian* 23 september <https://www.theguardian.com/sport/2017/sep/22/donald-trump-nfl-national-anthem-protests> [hämtad 30.10.2017]
- Joseph, Andrew (2017): *USA Today* 21 augusti. <https://eu.usatoday.com/story/sports/ftw/2017/08/21/michael-bennett-said-a-white-player-needed-to-kneel-during-the-anthem-seth-devalve-listened/104839224/> [hämtad 30.10.2017]
- National Football League (2018): *NFL.com* 23 maj. <http://www.nfl.com/news/story/oap300000933962/article/roger-goodells-statement-on-national-anthem-policy> [hämtad 13.6.2018]
- NFLPA Statement on New Anthem Policy*, NFLPA websida 23.5.2018. <https://www.nflpa.com/news/statement-on-new-anthem-policy> [hämtad 13.6.2018]

- Olympic Charter: Fundamental Principles of Olympism*, § 1–2.
https://stillmed.olympic.org/Documents/olympic_charter_en.pdf [hämtad 13.6.2018]
- Pence, Mike, (2018): *Twitter.com* 23 maj. <https://twitter.com/vp/status/999411045730013184> [hämtad 14.6.2018]
- Rapaport, Daniel (2017): *Sports Illustrated* 14 oktober. <https://www.si.com/soccer/2017/10/14/hertha-berlin-kneel-german-national-anthem-protest> [hämtad 30.10.2017]
- Roberts, Daniel (2017): *Yahoo! Finance* 25 september. <https://finance.yahoo.com/news/nike-becomes-first-nfl-sponsor-take-side-trump-vs-nfl-193639102.html> [hämtad 1.11.2017]
- Reid, Eric (2017): *New York Times* 25 september. <https://www.nytimes.com/2017/09/25/opinion/colin-kaepernick-football-protests.html> [hämtad 1.11.2017]
- Reyes, Lorenzo (2018): *USA Today* 24 maj. <https://eu.usatoday.com/story/sports/nfl/jets/2018/05/23/nfl-national-anthem-policy-jets-christopher-johnson-protest/638008002/> [hämtad 14.6.2018]
- Sweeney, Don (2017): *USA Today* 24 september. <https://eu.usatoday.com/story/sports/nfl/2017/09/24/donald-trump-nfl-player-protests-national-anthem-week-3-response/697609001/> [hämtad 30.10.2017]
- Tatum, Sophie (2017): *CNN* 9 oktober. <https://edition.cnn.com/2017/10/09/politics/donald-trump-mike-pence-nfl/index.html> [hämtad 30.10.2017]
- USA Today Sports (2017): *USA Today* 25 september. <https://eu.usatoday.com/story/sports/nfl/2017/09/24/donald-trump-nfl-player-protests-national-anthem-week-3-response/697609001/> [hämtad 31.10.2017]
- Wyche, Steve (2016): NFL-websida 28 augusti. <http://www.nfl.com/news/story/oap3000000691077/article/colin-kaepernick-explains-protest-of-national-anthem> [hämtad 30.10.2017]

Kultur och kognition – den språkvetenskapliga bron

Christopher M. Schmidt

Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt

(Ludwig Wittgenstein, *Tractatus* 1995: 5.6)

I dagens globaliserade värld präglas kommunikationsprocesser alltmer av ett lingua franca-tänkande, där användandet av ett för alla gemensamt språk – i vår nutida värld råkar det vara engelskan – skenbarligen skall lösa kommunikationsproblem mellan olika språk och kulturer. Detta tänkande kan ha negativa konsekvenser i yrkeslivet, där allt färre människor behärskar flera främmande språk med en farlig tendens till ensidig utbildning i främmande språk redan under skoltiden. En ond cirkel har uppkommit: ju färre som utbildar sig på ett främmande språk desto färre föräldrar understöder sina barns flerspråkighet, och desto färre blir antalet elever i språkklasserna på gymnasienivå, och så vidare.

Men varför är det då så viktigt att ha gedigna kunskaper i främmande språk? Varför är språkfrågan så viktig? Nedan vill jag framföra en lite annan synvinkel på sambandet mellan språk och kultur än det som allmänt brukar diskuteras, nämligen ett kognitionslingvistiskt perspektiv.

”Mitt språks gränser betyder min världs gränser” (se citatet ovan). Så här formulerar filosofen Ludwig Wittgenstein sin kända tes i sin logisk-filosofiska avhandling. Vad betyder det att mitt språk kan medföra begränsningar för den värld jag lever i? Är inte alla kommunikationsgränser för länge sedan nedrivna tack vare våra globala kommunikations- och handlingsnätverk? Svaret lyder kanske *ja* då det gäller teknisk och logistisk verksamhet, samt vissa andra konkreta former av gränsöverskridande kontakter.

Men hur är det då med våra språkligt betingade gränser? Vad innebär Wittgensteins citat till exempel då det gäller att lära sig ett annat språk? Ur vetenskaplig synvinkel kan vi fråga vilka kognitiva processer är förutsättningen för att vi använder ett uttryck rätt. Och vad innebär det att röra sig gränsöverskridande från ett språk till ett annat?

För att kunna besvara alla dessa frågor måste vi ta en tredje dimension systematiskt i beaktande då det gäller den språkvetenskapliga undervisningen och forskningen: nämligen kognitionen. Språk, kognition och kultur utgör en triad som tillsammans inte bara ger metodologiska möjligheter för att undersöka relevanta frågor ur ett forskningsperspektiv. Denna triad kan även medföra rent praktiskt mervärde då det gäller att omsätta forskningsresultat i konkreta interaktionssituationer på just gränsöverskridande sätt. Hur kan detta förstås och vilken kunskapsteoretisk funktion har just språkvetenskapen i detta sammanhang?

För den kognitivt inriktade språkteorin finns det två huvudsakliga forskningsperspektiv: man kan å ena sidan försöka kartlägga de kognitiva förutsättningar som människan har för att kunna mentalt strukturera den värld hen rör sig i. Å andra sidan kan man likaväl undersöka de konkreta resultaten av människans sätt att mentalt kategorisera den kunskap hen har: med andra ord de konceptualiserade kunskapsramar som människan använder då hen kommunicerar.

I det senare fallet kommer kulturen in i forskningssammanhanget. Frågan hur en språkanvändare bearbetar, sparar och använder kommunicerad information på mental nivå, hänger fast ihop med det som utgör språkkompetensen. Därför är språk alltid även ett kognitivt fenomen. Människans kognitiva kompetens att kunna bearbeta omvärlden utvecklas framför allt under de första

fem levnadsåren. Men den konceptuella kunskap som är rådande i en given omvärld är inte medfödd som sådan. Den är resultatet av individens socialisationstradition.

De olika kognitionsteoretiska positionerna inom lingvistikens kan indelas i två huvudgrupper: den holistiska språkuppfattningen å ena sidan och den modulartade å andra sidan (Ziem 2014; Schwarz 2008). Kärnan i den modulartade traditionen är framför allt de så kallade språkimmanenta faktorerna. Enligt denna teoretiska inriktning anses ordens betydelse vara en egen självständig semantisk del – en modul – oberoende av så kallade språkexterna faktorer.

Den holistiska traditionen däremot utgår ifrån grundsatsen a priori att all kunskap om rätt användning av ord är grundad i människornas sociala interaktioner. Erfarenheten av dessa interaktioner lagras i långtidsminnet, och utgör basen för det rätta användandet av orden. Språket är i detta sammanhang inbäddat i talarnas specifika behov. Språkanvändningen leds av sociala intressen där gemensamma symbolsystem med vissa psyko-fysiologiska förutsättningar används. Språket är kanske det mest komplexa av alla relationer som människan upprätthåller med sin omvärld. Metaforiskt uttryckt utgör språket ett ”fönster” till kognitionen, och kan åskådliggöra hur vår konceptuella kompetens fungerar genom vårt sätt att använda språket. I och med att språkssystemet ur detta kognitiva perspektiv anses vara knutet till människans sociala nätverk, ger det vid handen att denna kognitiva språkforskning i grund och botten är interdisciplinär till sin natur.

När det gäller ett ords betydelse frågar den kognitiva lingvistik inte ”vad betyder detta ord?” utan i stället frågar den: ”Vad måste jag veta för att kunna förstå detta ord?” (Fillmore 1971, 274; jmf Busse 2016). Denna sats pekar på en kognitiv grundregel: att vi måste aktivera – flika in – information som vi har från förut och som inte sågs explicit, men som så att säga ”hänger med” då vi försöker förstå vad en annan person säger eller skriver. Ord är således inte en spegel av verkligheten omkring oss, utan snarare ett perspektiv på denna verklighet.

Att förstå ett ord, en mening, eller en hel text på rätt sätt betyder att känna till den kunskapsram som är relevant för denna förståelse. Kognitionslingvistiskt kan man beskriva textförståelsen

som en konstruktionsprocess, där människan använder sig av relevanta kunskapsramar med vilka textbaserad information sätts i relation till konventionaliserad vardagskunskap. Förståelseprocessen då vi till exempel läser en text är därmed inte en textuell tillfällighet. Den bygger på en antingen medvetet eller omedvetet använd kognitiv mellannivå. Denna nivå fungerar förståelsedrivande. Inom den kognitionslingvistiska forskningen har de kunskapsramar, som används för att möjliggöra förståelseprocesser, fått olika benämningar. De har kallats för *frames* (Minsky 1974; Fillmore 2006; Ziem 2014; Busse 2016), *konceptuella bild-schemata* (Lakoff & Johnson 1980), *kognitiva modeller* (Lakoff 1987; Schmidt 2010), *mental spaces* (Fauconnier 1985), *kognitiva domäner* (Langacker 1987), *scripts* (Schank & Abelson 1977), och så vidare.

Den fundamentala kopplingen mellan den kognitiva dimensionen och den kulturella kan ha långt gående konsekvenser för vårt sätt att förstå förutsättningarna för framgångsrik kommunikation. Ifall de mentala modeller som lagras i vårt långtidsminne förstärks genom social interaktion, blir denna kognitiva dimension kulturellt standardiserad. Kulturellt förankrad kunskap kan på så sätt bilda ett specifikt fundament för vårt sätt att använda vårt ordförråd, vårt lexikon, och för vårt sätt att konstruera utsagor via texter över lag. De kulturellt standardiserade och typiserade kognitiva modeller, som utvecklas över tid, hjälper oss att gallra och ordna relevant information utan att vara tvungna att memorera alla detaljer.

Denna omständighet medför att allt yttrande – oberoende om det är vardags- eller fackspråkligt – kännetecknas av maximal implicitet. Språket har två mycket viktiga funktioner i detta sammanhang. Metaforiskt uttryckt ger språket en verbal klädsel åt vissa kognitiva modeller. Dessutom sätter språket igång den mentala konstruktionen av betydelse på basis av socialt förankrad förkunskap. Detta innebär även en kulturell dimension som begreppet maximal implicitet vill uttrycka. Att kartlägga förhållandet mellan kultur och kognition i detta sammanhang är en uppgift som den interdisciplinära språkvetenskapen kan uppfylla: häri ligger dess brobyggande funktion för att generera samhällsrelevant kunskap.

Denna insikt har långt gående konsekvenser. Inte bara våra vardagliga yttranden och texter – må de vara muntligt eller

skriftligt yttrade – präglas av maximal implicitet. Det betyder att även fackspråkliga texter som till exempel juridiska texter, ekonomisk facklitteratur eller tekniska anvisningar likaledes är maximalt implicita till sin natur, oberoende hur ”explicit” de försöker att formulera sig på textytan. Hela betydelsebredden av språkliga yttranden kan enbart förstås om de förståelserelevanta kunskapsramar som ligger bakom dessa texter är kända. Den maximala impliciteten i våra yttrandeformer påverkar inte enbart sättet att förmedla *interkulturellt* förankrade språkkompetenser. Den har även konsekvenser för den *intrakulturella* utbildningen inom väl definierade sakområden, till exempel på universitetsnivå.

Jag vill åskådliggöra detta utgående från resultaten från en omfattande kontrastiv undersökning inom svensk och tysk organisationsteori (Schmidt 2010; 2018). Denna undersökning omfattar centrala verk ur akademisk kurslitteratur som sträcker sig över flera decennier. Denna typ av litteratur används för att utbilda framtida beslutsfattare med akademisk bakgrund. Enbart den ursprungliga svenska respektive tyska facklitteraturen låg som grund för undersökningen. Inga översättningar från andra språk beaktades för att kunna garantera en så kulturspecifik empirisk materialbas som möjligt.

I denna undersökning frågade jag specifikt hur de följande organisationsteoretiska aspekterna framställs i den svenska och i den tyska facklitteraturen, med andra ord:

- hur en organisation i helhet beskrivs,
- hur ledningsuppgifter framställs,
- hur hierarkiska aspekter samt arbetsprocesser beskrivs och
- vilken roll individen har i organisationen som helhet.

Målet för undersökningen var att fastslå den konceptuella logik med vilken dessa sakområden framställs i kurslitteraturen. Kort sammanfattat visade det sig att den svenska och den tyska organisationsteorin använder sig av mycket olika kognitiva modeller på var sitt håll. Men de är präglade av en påfallande konstans och kontinuitet *inom respektive kulturområde*.

Fackspråkligt betraktat använder sig båda kulturer av delvis mycket annorlunda kärnterminologi. Denna sorts terminologi

utgör på sätt och vis fundamentet i den rådande konceptualiserings- traditionen. Den tyska organisationsteorin visade sig kännetecknas av en *centrifugal* logik med en stark vertikal prägel. Symptomatiskt för denna organisationslogik är till exempel att arbetsorganisationen splittras upp i detaljerade individuella ansvarsområden med tydliga hierarkiska avgränsningar in i sista detalj både på avdelnings- och på individnivå. Framgången i en organisations verksamhet bygger enligt denna konceptualisering på uppdelningslogiken av all verksamhet i allt mindre ansvarsområden på allt djupare nivåer. Inom den tyska organisationsteorin skapas på kognitiv nivå en organisationsmodell som etablerat sig under årens lopp. Intressant är att den systematiska *vertikala splittringen* av alla ansvarsområden anses inom denna tradition vara grunden för att ett *samkört* handlande kan uppnås. Detta kan verka paradoxalt ur svensk organisationsteoretisk synvinkel då dess facklitteratur granskas närmare.

Bägge organisationsteoretiska traditioner avviker från varandra både vad gäller den centrala terminologin och de kognitiva modeller som denna terminologi är uttryck för. Den avvikande terminologin är enbart ett fönster till den därmed aktualiserade konceptuella hanteringen av organisation och ledning. Begrepp som *samspel*, *samverkan*, *kollektiva resurser*, *sidoordnad personal*, öppen kommunikation, *horisontella kommunikationsprocesser*, *heterarki* och många andra dylika termer används inte i den tyska facklitteraturen. Mer än så: att direkt översätta dylika begrepp från ett språk till ett annat räcker inte för att greppa den sorts kunskapsram som de är inbäddade i. De kan inte översättas enbart terminologiskt. Orsaken ligger i den olikartade konceptualiserings- traditionen. Den svenska organisationsteorin kännetecknas till skillnad från den tyska genom en *centripetal* logik. Enligt denna logik beskrivs delarna av en organisation som samkörande mot ett gemensamt mål, uttryckligen inte vertikalt, hierarkiskt utan uttalat horisontellt med allt vad det innebär. Visserligen känner man även i den svenska teorin till arbetsdelningens grunder. De har dock en annan funktion än i den tyska modellen. Till och med gemensamma begrepp, som till exempel teamwork, realiseras med olikartade verksamhetsformer just på grund av olikartade

konceptualiseringar. Detta gör inte saken precis enklare i praktiken för den gränsöverskridande kontakten.

Vad händer om ett och samma fackområde har utvecklat olika kunskapsramar inom olika kulturer? Hur kan man då säkra gränsöverskridande förståelseprocesser inom just dessa fackliga områden? Exemplet med den tyska och svenska organisations-teorin är symptomatiskt för dylika fenomen. De har fått alltför lite uppmärksamhet, vilket ofta har lett till uppenbara problem i den gränsöverskridande verksamheten. Väl dokumenterade undersökningar i den tysk-svenska ledningskulturens skillnader och problem visar att följdverkningarna inom näringslivet är uppenbara (Beckérus/Edström 1995; Jönsson 1995; Ekman 2002, Schmidt 2010).

Och så paradoxalt det klingar måste man konstatera att det finns en risk för att olika högskolekulturella kunskapsramar i olika länder kan uppfostra till olikartade kognitiva modeller inom samma fackliga område. Detta är möjligt då olikartade konceptualiseringstraditioner råder inom samma fackområde i dessa länder.

Språket är en central nyckel i detta sammanhang för att kartlägga just kulturellt betingade skillnader på kognitiv nivå. Utan överdrift kan man säga att det är genom den kognitivt förankrade språkvetenskapliga forskningen som dessa skillnader kan greppas.

Och – för att tala med Wittgensteins ord: om mitt språk kan medföra vissa gränser för den värld jag mentalt rör mig i, då kan den *kognitiva* språkvetenskapen hjälpa till att bygga förståelsefrämjande broar då jag lär mig ett annat språk. Förutom den språkliga kompetensen har detta ett mervärde såväl för den kognitiva, sociala, kulturella som även yrkesmässiga kompetensen av våra studerande.

Essän utgår från Christopher M. Schmidts föreläsning vid professorsinstallationen i tyska språket och litteraturen vid Åbo Akademi den 13 maj 2016.

Litteratur

- Beckérus, Åke & Edström, Anders (1995): *Den europeiska rockaden. Svenska företag väljer ny strategi*. Borgå: Svenska Dagbladet
- Busse, Dietrich (2016): *Frame-Semantik: Ein Kompendium*, Berlin: De Gruyter
- Ekman, Bo (2002): *Himmel och helvete: om företagande, makt och ledarskap*, Stockholm: Ekerlid
- Fauconnier, Gilles (1985): *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural languages*, Cambridge: MIT Press
- Fillmore, Charles J. (1971): "Verbs of judging: An exercise in semantic description" i *Studies in linguistic semantics*, red. Ch. J. Fillmore, D. Terence Langendoen et al. New York: Holt, Rinehart and Winston, s. 272–296
- Fillmore, Charles J. (2006): "Frame semantics", i *Encyclopedia of language and linguistics. 2nd Edition*, red. Keith Brown. Amsterdam: Elsevier, s. 613–620
- Jönsson, Sten (1995): *Goda utsikter. Svenskt management i perspektiv*, Stockholm: Nerenius & Santérus
- Langacker, Ronald W. (1987): *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites*, Stanford: Stanford UP
- Lakoff, George (1987): *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*, Chicago: University of Chicago Press
- Lakoff, George & Johnson, Mark (1980): *Metaphors we live by*, Chicago/London: University of Chicago Press
- Minsky, Marvin (1974): *A Framework for representing knowledge*. Tillgänglig via: <http://web.media.mit.edu/~minsky/papers/Frames/frames.html>
- Schank, Roger C. & Abelson, Robert P. (1977): *Scripts, plans, goals and understanding: an inquiry into human knowledge structures*, Hillsdale N.J: Lawrence Erlbaum
- Schmidt, Christopher M. (2010): *Kognitive Modelle in der Wirtschaftskommunikation. Eine kognitionslinguistische Fundierung kulturbedingter Konzeptionalisierung*, Sternenfels: Wissenschaft & Praxis
- Schmidt, Christopher M. (2018): "Technik der Kommunikation als kulturbedingte Konzeptualisierungs-Tradition", i *Kommu-*

- nikation und Technik. Ausgewählte neue Ansätze im Rahmen einer interdisziplinären Betrachtung*, red. Florian U. Siems & Marie-Christin Papen. Wiesbaden: Springer VS, s. 19–37
- Schwarz, Monika (2008): *Einführung in die kognitive Linguistik*, tredje upplagan, Tübingen: Francke
- Wittgenstein, Ludwig (1995): *Tractatus logico-philosophicus. Tagebücher 1914–1916. Philosophische Untersuchungen. Werkausgabe Band 1*, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Ziem, Alexander (2014): *Frames of understanding in text and discourse*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins

■ Finland inför öppna alternativ

Nils Erik Villstrand & Petri Karonen (red.):
*Öppet fall. Finlands historia som möjligheter och
alternativ 1417–2017*. SLS, Helsingfors 2017

Antologin *Öppet fall. Finlands historia som möjligheter och alternativ 1417–2017* (2017) utgår från ett sätt att resonera som inom historievetenskapen brukar benämnas kontrafaktisk historieskrivning. Med detta avses att historikern resonerar kring de alternativa vägar som den historiska utvecklingen kunde ha tagit om individer eller grupper i en given historisk situation hade agerat annorlunda än de gjorde. I boken – publicerad med anledning av Finlands självständighets 100-årsjubileum 2017 – har sju historiker antagit utmaningen att beskriva de alternativa framtider befolkningen i det som i dag är Finland stod inför åren 1417, 1517, 1617, 1717, 1817, 1917 och 2017.

I inledningskapitlet, ”Titthålshistoria eller öppna framtider”, ger bokens redaktörer Nils Erik Villstrand och Petri Karonen en inblick i vad som avses med kontrafaktisk historia och hur detta sätt att resonera kring det förflutna förhåller sig till historiskt medvetande och vetenskaplig historieforskning. Kapitlet innehåller historiefilosofiska- och teoretiska resonemang, men klargör på ett belysande sätt med hjälp av exempel den betydelse som det förflutna har för människan som i sin egen samtid försöker dra slutsatser kring de hot och möjligheter som framtiden kan förväntas erbjuda.

Antologins första nedslag, i året 1417, gör medeltidshistorikern Sari Katajala-Peltomaa. Peltomaa ställer frågan hur framtiden hade tett sig om tre helgonförklaringsprocesser i det nuvarande Finland som företrädare för kyrkan initierade i början av 1400-talet hade förverkligats. Hon utgår från tidigare forskning som visat att en aktiv helgondyrkan på lokalt plan var en faktor som motverkade den senare reformationens genomslag. Hur hade Finlands framtid sett ut om reformationen hade uteblivit? Kyrkans betydelse för framtidsutsikterna är central också i Ulla Koskinens artikel ”1517 – alternativen till en luthersk furstestat” – liksom i flera av antologins övriga uppsatser. Koskinen introducerar läsaren till hur den svenska nationalstaten uppstod som en biprodukt av reformationen. I den alternativa framtid som artikeln målar upp hade den medeltida Kalmarunionen kanhända inte fallit samman som ett resultat av reformationen.

Något som slår en i läsningen är att framtiden i alla tider i någon mån har framstått som diffus. Nils Erik Villstrand lyfter i inledningen till sin artikel ”1617 – bättre än prognosen” – fram hur osäker framtiden tedde sig för fyrahundra år sedan då Sverige var i färd med att uppnå en ställning som stormakt. I jämförelse med en tid då ett kallt klimat, sjukdomsepidemier och ständiga krig i högsta grad inskränkt de jordliga framtidsutsikterna, framstår vår egen möjlighet att blicka framåt i ett nytt ljus. I Petri Karonens artikel med titeln ”1717 – enbart dåliga alternativ?” introduceras vi till en svensk riksdel mitt i Stora nordiska kriget, under rysk ockupation. Hela det svenska rikets framtid stod på spel, och därmed även Finlands framtid. I Pirjo Markkolas artikel ”1817 – Lutheri församlings jubelår” landar vi i den situation som kunde ha förverkligats redan hundra år tidigare. Sveriges före detta östra riksdel har nu inkorporerats i det ryska imperiet som ett autonomt storfurstendöme. Finland söker sin plats i den förändrade geopolitiska kontexten, där reformationens 300-årsjubileum blir ett alternativ att beakta i jakten på en ny identitet och framtida möjligheter.

I Marjaana Niemis artikel ”1917: en reseguide till ett sargat men okuvat Finland” dyker läsaren ner i det turbulenta år som är orsaken till att Finland 2017 kunde fira hundra år som självständig stat. Niemis artikel är tacksam läsning eftersom den bygger på källor

som relaterar till vardagslivet: brev, dagböcker och memoarer. Materialet kontrasterar den för eftervärlden avgörande vändpunkten i Finlands historia mot den enskilda individens samtida upplevelse av händelserna 1917, där vändpunkten ingalunda framträder som lika självklara. I en vardag där utmaningarna består i överlevnad passerar självständighetsförklaringen för många rätt obemärkt.

En utmanande uppgift tillfaller Pertti Haapala, som under rubriken "2017 – Finlands framtids historia" resonerar kring hur framtiden kan tänkas tolka de alternativ som finländarna stod inför 2017. Här finns inga empiriska källor att ta fasta på – man kan som Haapala konstaterar rentav ställa frågan huruvida Finland år 2118 ens existerar. Ögonöppnande i artikeln är särskilt tanken om att de alternativa framtider som vi i dag står inför i högre grad än i antologins övriga nedslag är beroende av globala processer. Utmaningar som exempelvis klimatförändringen och dess följder resulterar i låter sig inte avgränsas av nationella gränser eller mellanstatliga relationer.

Sammantagna belyser antologins bidrag många faktorer som är centrala för förståelsen av hur människors tolkningar av alternativ, hot och möjligheter i samtiden är beroende av deras historiska erfarenhet. En annan värdefull insikt som författarna bidrar till är att det inte går att dra slutsatser kring frågan på en kollektiv nivå. I en identisk situation kan framtidsutsikterna för olika individer framstå som hot eller som möjligheter, beroende av deras plats i samhället.

Det utrymme som författarna ägnar alternativen och valen varierar i respektive uppsats. Även om valen och alternativen står i fokus, står dessa ingalunda för huvuddelen i texterna. Uppsatserna målar upp en bred bild av de faktiska förhållandena i Finland i början av varje sekel, och visar att de tillgängliga valen och alternativen enbart kan förstås mot bakgrund av denna bild. Genom att utifrån den givna ramen resonera kring alternativen åskådliggör antologin hur varje försök att förutspå framtiden blir meningsfullt endast om individen blickar framåt från sin samtid, med utgångspunkt i det förflutna.

Johanna Wassholm

■ Vänstervågens sena dyningar

Lennart Berntson & Svante Nordin: *Efter revolutionen – Vänstern i svensk kulturdebatt efter 1968*. Natur & Kultur, Stockholm 2017

År 1968 utbröt studentrevolten i Paris. En av dess ledare utropade: "Ta ägg och gå till handling! Säg nej till allt!" Händelserna i Paris spred sig över hela Västvärlden, även till Finland. Redaktionen på Finlands radios svenska avdelning fick snabbt en röd nyans. Det handlade inte längre bara om att förmedla nyheter, folkbildning och underhållning. Nu gällde det att förvandla samhället och världen. Lyssnarnas förtroende minskade snabbt. Styrelsen valde att tillsätta Paul von Martens som chef. Han kallade samman redaktionen och klargjorde det nya läget: "Förhållandet mellan er och mig är som förhållandet mellan Finland och Sovjetunionen. Och det är jag som är Sovjetunionen."

Det var inte alla i samhällsledningen som hade den kraften. 68-rörelsen kom att påverka samhällets institutioner och massmedia över hela Västvärlden till denna dag. Det är bakgrunden till det stora vetenskapliga projekt som i Sverige under flera år drivits under namnet Engelsbergsseminariet. Det har lett till flera viktiga rapporter och analyser, bland annat fil.dr. Johan Sundeens bok *Svensk kristen vänsters möte med marxismen 1965–1989*. Det senaste bidraget är *Efter revolutionen – Vänstern i svensk kulturdebatt efter 1968* av Lennart Berntson och Svante Nordin.

Titeln anger undersökningsmaterialet. Det handlar om de tryckta lämningarna av en debatt som i huvudsak är avslutad. Därmed inte sagt att den är färdig. Även om marxismen och leninismen intellektuellt sett är överspelade, finns det grundläggande stämningar som fortfarande kraftfullt påverkar framför allt medievärlden. Många av aktörerna från 1968 är ännu verksamma och inflytelserika, till exempel författaren Jan Guillou och dramatikern Suzanne Osten. Slutsatsen är, enligt Nordin-Berntsson, att om än måltavlorna för agitationen har förändrats, är attityderna opåverkade. Även om det inte längre är den väpnade klasskampen som står i centrum utan andra ambitioner – till exempel feminism,

sexuella minoriteter och miljö – förs kampen med likartad sammanbiten intensitet.

Svante Nordin behandlar i sitt avsnitt tiden 1968–1984, Lennart Berntson undersöker tiden 1987–2000. I Svante Nordins framställning träder den rikssvenska 68-rörelsen fram som ett spökspel av ständiga inre strider, anklagelser, misstänkliggöranden, splittningar och osannolika ambitioner, alltsammans parat med faktaförnekelse, självbedrägerier, uppgivenhet och besvikelser. Det är inte olikt de radikala stämningar som Dostojevskij skildrar i *Onda andar* och Solsjenitsyn i *Augusti 14*.

Men vad var drivkraften bakom denna intensiva aktivitet? Svante Nordin lyfter inte bara fram Marx och Lenin utan också viktiga texter av Sartre och Marcuse. Genom Sartre blev, som Nordin visar, skamkänslan en viktig drivkraft bakom vänstervågen. Man skämdes för att vara privilegierad europeisk medelklass – till den grad att man utan vidare kunde svälja våldsbejakande och rasistiska texter som Frantz Fanons *Jordens fördömda*. I Marcuses förkunnelse blev det efterlängttade målet mindre stramt än hos Lenin: det var ett liv i lust, utan tyngande normer, som målades upp.

Trots all strävan efter att stå på samma nivå som ”det arbetande folket” präglades flertalet 68:or av en omisskännlig övermänniskoattityd. Svante Nordin tar Jan Myrdal som ett övertydligt exempel på den revolutionära tvärsäkerheten. Det andra draget som kommer fram är den antagonistiska verklighetsuppfattningen. Det finns alltid en illasinnad fiende som måste krossas, antingen det är borgarna, det internationella storkapitalet, patriarkatet, miljöbovarna eller revisionisterna. Ofta tar aggressionsobjektet rent metafysiska former. Att mänskligheten har överlevt genom samverkan är en bagatell som man med lätt hand går förbi. Svante Nordin har i ett annat sammanhang påpekat att Marx definierar kapitalet på ett sådant sätt att det måste vara en andlig verklighet. Kapitalet har ju ingen adress, det kan varken vägas eller mätas och inte ens utpekas. Det finns där bara som en allestädes närvarande kraft. Och frågan är om inte arbetarklassen är lika metafysisk. När 68:orna likt det ryska 1800-talets narodniker sökte sig ut till folket – det vill säga till industrin – hade de svårt att finna arbetarklassen.

Svante Nordin berättar om Göran Palms besvikelse i detta avseende.

Ett tredje drag som utmärker 68-orna är ambivalensen. De kunde med djup rörelse tala om förhållandena för konfektionssömmerskorna i Österbotten. Att konfektionssömmerskor arbetade under åtskilligt sämre förhållanden i Bratislava förbigicks med tystnad. Ett fjärde drag var exploateringen. Varje position, varje relation, kunde utnyttjas för det politiska syftet. Detta gäller i högsta grad utbildningsväsendet och media. Det var just detta Finlands radio råkade ut för 1968.

För 68-rörelsen fanns det ett stort behov att finna identifikationspunkter. Sovjet var den första, Kina den andra. Vietnam, Cuba och Nicaragua följde därefter. Alla fallerade de. Det har aldrig funnits något kommunistiskt samhälle med mänskligt ansikte, det är slutsatsen. Lennart Berntson visar i sitt avsnitt hur rikssvenska 68:or som Sven-Eric Liedman försökte undkomma detta faktum genom att hävda att kommunismen som idé var riktig men att den hittills alltid förfuskats. Journalisten Kay Glans påpekade att en idé som alltid misslyckas sannolikt är felaktig. När Per Ahlmark tog upp debatten om 1968 brände det till på allvar. Han hävdade nämligen att den som gett sitt stöd till förtryckarregimer som Mao Zedongs eller Fidel Castros också har ett moraliskt ansvar för dessa regimers illdåd. Det gäller även den som låtit sig bedragas eller själv vägrat att se.

Bokens slutord har titeln 68-vänsterns eftermäle. Det ordet skulle man kunnat använda om en avliden. Men 68-rörelsen är, som författarna redan visat, ingalunda död, den har bara bytt ytterrock. Nordin-Berntsson visar att attityderna är desamma: tvärsäkerheten, den antagonistiska verklighetsuppfattningen och den mentala ambivalensen med dess mycket selektiva engagemang samt exploateringen av positioner för gruppens syften. Författarna reflekterar över hur det kan komma sig att de fåtaliga nazisterna i Norden snabbt och för alltid kunde förpassas till samhällets marginal efter 1945 medan attityderna och aktörerna från 1968 fortfarande befinner sig vid gott mod på samhällets estrader.

Framställningens styrka är att den bygger på skriftliga lämnningar i form av tryckt text. Beläggen går lätt att kontrollera. Vad hade hänt om man också lyft in brevmaterialet? I och med

att flera av aktörerna uppnått mer än mogen ålder, bör åtskilligt brevmaterial nu finnas i offentliga arkiv. En annan källa kunde vara muntliga minnen. Alla 68:or är inte avsidestagna eller döda än. Det fanns också en ”andra väg” som fortfarande kan minnas. Och vad minns de som stod utanför?

Christian Braw

■ **”De sade att jag var den yngsta, en föregångare!”
En biografi över konstnärinnan Ellen Thesleff**

Hanna-Reetta Schreck: *Minä maalaan kuin jumala.
Ellen Thesleffin elämä ja taide.* Teos, Helsingfors 2017

Redan en snabb blick på den finländska målaren Ellen Thesleffs (1869–1954) konstverk gör att man lätt kan placera henne i det absoluta avantgardet för modernismen i Finland. Hennes konstnärsbana inleddes under 1800-talets sista decennium, då hon målade uttrycksfulla figurstudier och landskap i enlighet med symbolismens ideologi och dämpade färgpalett, varefter följer hennes mer färgrika, ljusmättade verk. Vid sidan av Helene Schjerfbeckes förenklade, modernistiska uttryck är Thesleff mer nyanserad; hon är definitivt en målarpoet. Men i Finland skulle man måla mer patriotiska motiv än Thesleffs eteriska italienska landskap, och även vad gäller färgen använda sig av en mer återhållsam palett. Hon målar dock som hon vill, och erövrar en plats bland de främsta inom finländsk 1900-talsmodernism. Hennes tidiga

färgexplosioner strax efter sekelskiftet fick likväl ofta nedslående kritik, och hennes verk uppfattades som ofullbordade, även om hon hade sina stödjare redan under de tidiga åren. Det var först senare, under 1940-talet, som hennes konst kom att uppskattas som banbrytande; kritikerna var ense om att hon varit en av de främsta, en föregångare på modernismens fält i Finland.

I ett tidigt självporträtt från 1894–95 ser vi konstnärinnan avporträtterad med känsliga linjer, i ett dunkel upplyst av ett nästan överjordiskt ljus, som formar ansiktets och huvudets konturer. Den symbolistiska periodens porträtt men framför allt landskapen är genomsyrade av just ljuset: enkla former och linjer, delikata stämningbilder i vilka hon fångar ljuset, tiden på dygnet eller årstiden. Hennes kanske mest kända verk är *Ekot* från 1891; i den realistiskt hållna målningen ser vi en bondflicka i profil mot morgonens ljus orangea himmel, vi hör hur hennes rop ekar och vibrerar, återspeglar i den bakomliggande skogens böljande linjer. Likaså är färgerna i hennes landskap från både Italien och Finland målade i enlighet med den rena paletten. Och även om färgerna på 1930-talet var aningen dunklare, en slags mörkare expressionistisk mellanfas, slår ljuset och färgerna i hennes sena produktion oss med kraft och intensitet. Motiv som *Ikaros* och *Solkysssen*, båda från 1940-talet, frapperar med sin nästan abstrakta kvalitet, speciellt i den senare bilden: solens ljus är återskapat med solens färger, vi nästan känner värmen.

Det här är den bild vi får av målarinnan Ellen Thesleff genom att se på hennes konst. Berättelsen om hennes liv är dock inte alltid lika ljus, vilket vi får läsa om i Hanna-Reetta Schrecks biografi. Bland annat under 1920-talet tyngdes hon av tankar om döden, melankoli och nostalgi. Ofta tvivlade hon på sin förmåga, och på sin ålders höst kunde hon uppgivet och snarast deprimerad skriva att ingen älskade henne och hennes konst. Det är dylika, aningen överraskande dimensioner som tas upp av Schreck; själva bilderna vittnar ju om en mer lättsam målarkaraktär.

I Schrecks bok får vi läsa om Thesleffs liv från början till slut, det biografiska angreppssättet fungerar bra som referensram. Det är en spännande levnadsskildring berättad på ett medryckande sätt, som gör att vi gärna, nästan tvångsmässigt, vill läsa vidare. Vad hände sedan? Med tanke på att boken är riktad till en bredare

läsekrets är detta ett välfungerande koncept. Samtidigt är greppet skönlitterärt, vilket gör att boken med behåll kan läsas som en roman som berättar om olika skeden i konstnärinnans liv. Berättelsen bildar en syntes av bilderna, konstnärinnans egen röst och kritikernas omdömen.

Boken är kronologiskt uppbyggd, kapitlen är namngivna enligt centrala konstverk för respektive tidsperiod. Efter det inledande kapitlet om ungdomsåren, berättas i det andra kapitlet "Kaiku" (*Ekot*) om skeendena 1887–1893, medan bokens avslutande kapitel, "Aurinkosuudelman" (*Solkysen*) behandlar de sista skedena av Thesleffs liv på 1940- och 1950-talen. Kapitelrubrikerna består således av framstående och centrala verk, och åskådliggör de viktigaste brytningspunkterna och milstolparna i hennes liv och skapande. Vi får följa med hur konstnärinnan växer i sin uppgift, hur hon blir en förgrundsfigur inom det nya måleriet, även om mottagandet inte alltid var odelat positivt.

Men Thesleff var inte ensam. Redan under sin symbolistiska period blev hon en del av avantgardet, konstnärer som förstod sig på hennes konst, och välvilliga konstkritiker. Och hon var stark nog att trotsa fördomarna gentemot kvinnliga konstnärer även i vardagen: hon klädde sig i manskläder och klippte håret kort. På samma sätt skulle hennes bilder bedömas utgående från dem själva, inte att de var målade av en kvinna. Inte minst Magnus Enckell, som genomgått en liknande färg- och formmetamorfos – om ej lika radikal som hos Thesleff – blev en viktig förgrundsfigur som stöttade henne och hennes strävanden mot ett modernistiskt uttryck. Enligt modernismens "program" skulle konsten vara en källa till sinnlig glädje och förhöjd livskänsla. Formen – i Thesleffs fall den fria formen – skulle väcka känslor, bilden skulle inte ha litterärt eller berättande innehåll som enbart förstörde intrycket. Det handlade om ett slags "känslöestetik", en instinktiv kraft som var ett centralt tema i den finländska estetiken i början av 1900-talet; sinnlig glädje och välbefinnande. Konstupplevelsen var i bästa fall en fest för sinnena, fastslog samtida konstkritik, även om man ofta ställde sig främmande inför impulserna från kontinenten. Övergången från färgasketismen till färgmåleri som skedde kring sekelskiftet 1900 blir särskilt tydlig i Thesleffs fall. Den enkla formen och den expressiva färgen är något som kom att karakterisera så

gott som hela produktionen. Till och med Thesleffs melankoliska fas på 1920-talet passar väl in i modernismens program, det handlar om "här och nu", en nostalgisk längtan till Arkadien. Thesleffs eget Arkadien fanns i uppväxtårens Murole i närheten av Ruovesi, dit hon återkommer under största delen av sitt liv, och i Florens, vilket de många målningarna däriifrån vittnar om.

Men konsten och konstverken lever sitt eget liv och deras betydelse förändras genom tid, och Schreck ser det som sin uppgift att reda ut också sådant som inte kan ses i själva konstverken; de förändras och blir något annat än de ursprungligen var ämnade för. Schreck strävar efter att få fatt på den försvunna tiden, och att kunna omforma den till en berättelse: att skriva om konst är som ett magiskt spel, där allting är en enda stor illusion, konstaterar hon. Och 1942 skriver Thesleff själv att det inte är livet i sig som är förunderligt, utan *drömmen* om livet. Här sammanfattas konstnärinnans melankoli, sorgen över konsten och konstverkens ogripbarhet. Och det är detta ogripbara och flyktiga som Schreck eftersträvar att fånga i sin berättelse om Thesleffs liv och konst, och hur de flätas samman till en helhet.

Som grund för sin granskning använder Schreck ett omfattande källmaterial bestående av både fotografier och konstnärinnans korrespondens. Förutom dessa utnyttjas naturligtvis själva konstverken och teckningar, men också minnesanteckningar, dagböcker, samtida konstkritik och mycket mer. Thesleff var en flitig skribent som skrev regelbundet till släkt och vänner, och hennes brev och minnen ger en nyanserad bild av hennes sinnesstämningar och oro över både sam- och framtiden. Som svenskspråkig läsare saknar man dock originaltexterna, även om det i denna typ av biografi ter sig mest naturligt med översättningar. Thesleff blandade friskt bland många språk i sin korrespondens, och det kan vara svårt, som också Schreck konstaterar, att alltid bibehålla originalens själva essens, speciellt i en volym riktad till den konstintresserade allmänheten. Tyvärr förekommer originaltexterna inte ens i hänvisningarna som är mycket kortfattade, vilket dock är kutym i en populärvetenskaplig publikation.

Hanna-Reetta Schreck arbetar även med en doktorsavhandling om Ellen Thesleff. Det ska bli intressant att som konsthistoriker ta del av den. Det är på tiden att denna konstnärskaraktär

underkastas även akademisk granskning. Mig veterligen har det förlupit uppemot 14 år sedan senaste avhandling om ämnet, Monica Schalin disputerade vid Åbo Akademi 2004 med en avhandling om teknik och konstnärligt uttryck i Thesleffs måleri. Det är således dags att lyfta fram konstnärinnan som en av Finlands ledande, framåtsträvande konstnärer och modernister, en plats som hon är väl förtjänt av.

Marie-Sofie Lundström

Medverkande

- Christian Braw, docent i systematisk teologi vid Åbo Akademi,
författare, präst (christianbraw(a)gmail.com)
- Nora Hämmäläinen, FD, docent, forskare i filosofi vid Centre for
Ethics as Study in Human Value, University of Pardubice,
Tjeckien (nora.hamalainen(a)upce.cz)
- Susanne Jungerstam, PD, överlärare i samhällsvetenskapliga
ämnen, Yrkeshögskolan Novia (susanne.jungerstam(a)novia.fi)
- Sven-Erik Klinkmann, FD, docent i folkloristik, särskilt populär-
kultur, vid Åbo Akademi (sven-erik.klinkmann(a)netikka.fi)
- Mikael Lindfelt, professor i systematisk teologi vid Åbo Akademi,
dekanus vid Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi
(mikael.lindfelt(a)abo.fi)
- Marie-Sofie Lundström, docent och forskningsledare i konst-
vetenskap vid Åbo Akademi (marlunds(a)abo.fi)
- Maj-Helen Nyback, HVD, överlärare i vård, Yrkeshögskolan
Novia (maj-helen.nyback(a)novia.fi)
- Christopher M. Schmidt, professor i tyska språket och litteraturen
vid Åbo Akademi (cschmidt(a)abo.fi)
- Johanna Wassholm, FD, projektforskare i historia vid Åbo Akademi
(johanna.wassholm(a)abo.fi)

